

Erfgoed Brussel

35

Lente 2021

U

urban.brussels

**GEORGES HOUTSTONT
EN DE ORNAMENTENKOORTS
VAN DE BELLE ÉPOQUE**

7

Houtstont en het 19de-eeuws stijlpluralisme

De architecten van de 19de eeuw zijn bijzonder bedreven in stijlpluralisme en Beyaert in het bijzonder is een virtuoos in het combineren van stijlen die hij afstemt op de aard en de context van zijn opdrachten¹. Door zijn samenwerking met Beyaert kan Houtstont zich volledig inwerken in de Belgische bouwcultuur en haar specifieke stijlpluralisme. De Fransman wordt door zijn concurrenten met argwaan benaderd. Zij stellen zich de vraag of hij wel in staat is uitdrukking te geven aan de nationale identiteit waar men in het midden van de 19de eeuw zo gedreven naar op zoek is. Houtstont moet zich tegen die achtergrond bewijzen.

AFB. 1
Habitants de Notre Dame de Paris, tekening toe te schrijven aan Houtstont (©KBR Prentenkabinet, FH map 11, SIII 37713).

NEOGOTIEK

Vele monumenten van de hoofdstad worden in de 19de eeuw gerestaureerd. Die restauraties staan in het teken van de identiteitsversterking en van de legitimatie van het jonge België, dat de hoogtepunten uit zijn bouwcultuur in de kijker wil zetten. Restauratie en nieuwbouw liggen in elkaars verlengde, de grens is vaak flinterdun. In navolging van restauratie-icoon Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc worden gotische monumenten 'verbeterd'. Houtstont heeft in Parijs vast en zeker de restauratiewerf van de Notre-Dame onder leiding van Viollet-le-Duc met eigen ogen kunnen aanschouwen (AFB. 1).

De restauratie van het Brusselse stadhuis wordt in 1840 opgestart en neemt verschillende decennia in beslag. In 1885 krijgen niet minder dan 91 nieuwe kraagstenen op de gevels een historiserende vormgeving. Stadsarchitect Pierre Victor Jamaer twijfelt eraan of hij Houtstont zal betrekken bij de restauratie. Die twijfel is vreemd omdat de ornamentist dan al een stevige reputatie heeft en hij al vanaf 1871 betrokken is bij de inrichting van het stadhuis, weliswaar niet in neogotiek². Misschien is Jamaer beducht voor de kritiek van de concurrenten bij een zoveelste opdracht voor de Fransman³. De stadsarchitect

1. Strauven 2003b:152.

2. SAB OW 7231, Brief van Houtstont aan Jamaer over kandelaars in de raadzaal, 16.03.1871 Santvoort 2011:6.

3. Zie Hfdst 7.

Zicht in de Regentschapsstraat, schilderij van Gustave Walckiers (©KMSKA inv. Nr. 1244).

AFB. 2
Het portaal naar de koninklijke crypte, 1865, arch. Louis De Curte, Houtstont ornamentist. Foto door Geruzet Frères, gesigneerd door Louis De Curte en opgedragen aan collega architect J. Van Yzendyck (sic) (Fonds Salu © Epitaaf vzw).

speelt op zeker en vraagt raad aan collega-architecten Beyaert en De Curte, die hem allebei verzekeren dat Houtstont dé geschikte man is voor een opdracht in neogotische stijl⁴:

“En répondant à vôtre honorée lettre du 28 Courant, j’ai l’avantage de vous faire connaître qu’en fait d’artiste pouvant exécuter et faire les modèles de culs de lampe historiés du moyen-âge, je ne puis guère vous désigner que Mr. Houtstont, sculpteur à Bruxelles qui soit à même de répondre à vos désirs. J’emploie cet

*artiste depuis longtemps à tous les travaux importants de l’espèce.”*⁵ Deze aanbeveling van architect Louis De Curte kan tellen. Als oud-student van de *Ecole Nationale des Beaux-Arts* in Parijs werkte hij mee aan restauraties onder leiding van Viollet-le-Duc⁶. In Frankrijk was hij inspecteur bij de restauraties van de kathedraalen van Beauvais, Noyon en Senlis⁷. Terug in België wordt hij vanaf 1856 een autoriteit inzake monumentenzorg en vanaf 1861 zetelt hij ook in de Koninklijke Commissie voor Monumenten (KCM).

4. SAB OW 7217, Houtstont wordt uitgenodigd mee te dingen voor deze opdracht maar zal niet ingaan op de vraag van Jamaer.

5. SAB OW 7217, Brief van De Curte aan Jamaer, 02.05.1885
“In antwoord op uw vereerde brief van 28 jongstleden heb ik het genoegen u te laten weten dat voor wat betreft de kunstenaars die in staat zijn om modellen te maken voor de kraagstenen in historiserende stijl naar de middeleeuwen – en ze ook uit te voeren – ik u niemand beter kan aanduiden dan dhr. Houtstont. Hij is de beeldhouwer in Brussel die aan uw wensen kan voldoen. Ik doe al zeer lang beroep op deze kunstenaar voor alle belangrijke werken van die aard.”

6. Verpoest 2003:240.

7. ANBB OW, brief van De Curte aan de gouverneur van de Nationale Bank met zijn cv, 24.06.1859.

AFB. 3

De O-L-Vrouwekerk van Laken, met stenen die nooit tot ornament werden uitgekap (A. de Ville de Goyet, 2021© urban.brussels).

Laken als epicentrum van koninklijke neogotiek

In 1865 werkt Houtstont al samen met De Curte bij de realisatie van de neogotische ingangspoort van de Sint-Barbarakapel, zijkapel van de oude parochiekerk in Laken. Bij het overlijden van koning Leopold I werden diens stoffelijke resten bijgezet in de koninklijke crypte, die was ondergebracht in de Sint-Barbarakapel in afwachting van de voltooiing van een definitieve crypte onder de nieuwe Onze-Lieve-Vrouwekerk. Louis De Curte ontwerpt een portaal dat rechtstreeks toegang moet geven tot de koninklijke grafkapel. Het is Houtstont die het flamboyante neogotische portaal met de koninklijke wapens uitkapt⁸. Hij demonstreert er op overtuigende wijze dat hij het gotisch vocabularium beheerst (AFB. 2).

De realisatie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, die de oude parochiekerk moet vervangen, gaat gepaard met veel problemen. De bouw gaat van start in 1853 maar sleept aan. Wanneer Poelaert in 1865 de werf verlaat – naar verluidt om zich meer te kunnen toeleggen op het jus-

titiepaleis – staat de kerk onder dak, maar is ze verre van voltooid. Bij de inhuldiging in 1872 in aanwezigheid van Leopold II is de sculpturale afwerking van de kerk nog niet ingezet. In 1876 neemt De Curte de leiding van de werf over. In juli 1878 krijgt Houtstont het licht op groen voor het maken van modellen voor de ornamenten van de oostgevel⁹. De naam van Houtstont duikt opnieuw op in 1904, wanneer voor de zoveelste keer werken gepland worden. F. Heyninx, die bij het ministerie van Openbare Werken aan het hoofd staat van de dienst Burgerlijke Gebouwen, maakt een lijst met mogelijke kandidaten voor de steensculptuur en hij noemt Houtstont daarbij als eerste¹⁰. Het ziet er echter niet naar uit dat Houtstont in die laatste fase van de werken nog aan zet is. De Onze-Lieve-Vrouwekerk van Laken zal ten slotte nooit ‘af’ geraken en de vele stenen kubussen waar de hogels moesten worden uitgekapt verlenen de kerk tot op vandaag een bizarre aanblik (AFB.3).

De ‘koninklijke neogotiek’ vindt in 1880 in Laken nog een uitdrukking in de oprichting van een

8. Dat portaal is bij de afbraak van een groot deel van de kerk verplaatst en is vandaag de ingang van het overgebleven koor van de gotische parochiekerk op het kerkhof van Laken. Celis 1994: 24-25.

9. Breda 2002: 237, Spapens & Gombert 2006:65,89.

10. ARA,OW,-93, brief van Heyninx aan de minister, 19.01.1904.

monument dat samen met de vijftigste verjaardag van het land hulde brengt aan koning Leopold I en de dynastie. Het is opnieuw Louis De Curte die voor het ontwerp tekent. De iconografie van het herdenkingsmonument in een overtuigende Brabantse (neo)gotiek staat in het teken van de eenheid van België, ook al is het politieke 'unionisme' in het land dan al verleden tijd. Het standbeeld van Leopold I is omgeven door beelden die de negen provincies voorstellen. De Curte laat zich bijstaan door beeldhouwers afkomstig uit heel het land: hofbeeldhouwer Guillaume Geefs voor het beeld van de vorst, en voor de beelden van de provincies de beeldhouwers De Groot, Vinçotte, Desenfans, Fassin, Van Rasbourg, Vander Stappen, Vander Linden, Pickery en Brunin. Georges Houtstont is verantwoordelijk voor alle ornamentale sculptuur¹¹. Het pinakelmonument is er gekomen na een intekening waarbij alle burgers de kans krijgen hun steentje bij te dragen. De plechtige inhuldiging op 21 juli 1880 is dan ook een manifestatie van patriotisme. Houtstont, die inmiddels al bijna 20 jaar actief is in Brussel, is er dus in geslaagd om een rol te spelen bij de bouw van enkele bij uitstek nationale monumenten.

De maakbaarheid van het verleden – Gaasbeek

Ongetwijfeld speelt de geboren Parisienne Marie Peyrat een sleutelrol in de betrokkenheid van Houtstont bij de restauratie van haar kasteel in het Brusselse hinterland. Zij erft in 1879 het fortuin en de bezittingen van haar jong gestorven echtgenoot Gianmartino Arconati Visconti, waaronder het kasteel in Gaasbeek. In 1880 bezoekt de markiezin in Brussel de nationale tentoonstelling waar ze kennis maakt met het Vlaams Huis van de Brusselse architect-decorateur Charle-Albert, waarna zij in 1886 beslist om haar verwaarloosde kasteel in Gaasbeek door hem te laten restaureren. Charle-Albert tekent de restauratieplannen in 1887 en op aansturen van de markiezin wordt Houtstont ingeschakeld¹². Het onverwachte overlijden van Charle-Albert in 1889, als de werf nog maar goed en wel van start is gegaan, betekent dat Houtstont meer op de voorgrond kan treden. Hij blijft weliswaar conform de ontwerpen van Charle-Albert werken, maar de intensiteit van zijn contacten met de markiezin – die hij regelmatig bezoekt in Parijs – geven aan dat zijn aandeel in deze restauratie groot is. Het kasteel van Gaasbeek ondergaat een grondige transformatie, gespiegeld aan het kasteel van Pierrefonds dat door Viollet-le-Duc zo'n 20 jaar eerder onder

handen werd genomen. De overtuiging van de opdrachtgeefster – Marie Peyrat is van huis uit republikeins en zeer antiklerikaal – weegt door in de genomen restauratiekeuzes. Als oud-leerlinge van de *Ecole nationale des chartes*¹³ en met het advies van haar vriend historicus en verzamelaar Edmond Bonnaffé (1825-1903) kan zij het hele proces met kennis van zaken sturen¹⁴ (AFB.4A, 4B,4C).

Er wordt naar een evenwicht gezocht tussen de (neo)gotische vormtaal, die overeenstemt met de middeleeuwse oorsprong van het versterkte kasteel, en het renaissancekarakter dat overeenstemt met de tijd toen de graaf van Egmont het kasteel bewoonde en waarvan de 'Egmonttoren' nog de karakteristieken vertoont. Voor de markiezin is vooral dat laatste een houvast waar ze dankbaar gebruik van maakt. De ploeg van Houtstont is betrokken bij de werf in Gaasbeek van 1887 tot 1899. Houtstont levert alle stenen (Savonnière, Larys, Euville), die toekomen in het Brusselse Zuidstation en door de Brusselse firma Devoncker & Cie met paard en kar tien kilometer verder in Gaasbeek geleverd worden. Victor Rousseau maakt deel uit van de ploeg van Houtstont en hij kapt in 1892 de renaissanceschouw in de grote galerij naar een model in het huis van verzamelaar Frédéric Spitzer in Parijs. Ook de schouw in de slaapkamer van de markiezin is een werk van het atelier Houtstont en is een kopie van een schouw in het Cluny-museum in Parijs. De Parijse connectie weegt erg door in deze restauratie. Het Parijse huis Ed. Malard, *Menuiserie d'Art & Sculpture* levert een neogotisch bed dat de exacte kopie is van een bed getekend door Viollet-le-Duc en getoond in zijn *Dictionnaire raisonné du mobilier français*. Voor de stoffering zorgt het Parijse huis Hippolyte Zimmerman. Op de werf ontmoet Houtstont alweer de meest toonaangevende ambachtslieden van het moment, waaronder kunstmetaalwerker Pierre De Smedt, schrijnwerker Henri Pelseneer uit Elsene en loodgieter Louis Janlet – broer van architect Emile Janlet – uit Sint-Gillis. Allen hebben zij hun bedrijf op wandelafstand van Houtstonts atelier¹⁵. De gerenommeerde parketfabrikant Damman & Washer uit Anderlecht, met wie Houtstont nog heeft samengewerkt, is ook aanwezig¹⁶.

De restauratie is voltooid in 1899 en klopt af op een monsterbedrag van om en bij de 1,2 miljoen Belgische franken. Het illustreert hoever een private opdrachtgever kan en wil gaan in het

11. Meirsschaut 1900: 203-204. Loze 1980: 196, Van Santvoort 2011:12.

12. Van Santvoort 1999: 87-113.

13. De *Ecole nationale des chartes* (ENC) is een Franse wetenschappelijke onderwijsinstelling opgericht in 1821 met een sterke reputatie inzake de studie van de middeleeuwen en oorkonden. Marie Peyrat was er een 'vrije leerling'.

14. Goossens 1999: 28-52

15. De Smedt in de 'rue Mercelis', Pelseneer in de 'rue de la Vanne' en Louis Janlet in de 'rue d'Ecosse'.

16. Voor gedetailleerde informatie over de chronologie van deze restauratie gebaseerd op het archief bewaard in het kasteel, lees : Van Santvoort 1999.

AFB. 4B
Gipsen model door Houtstont voor de erker van het kasteel van Gaasbeek (© Kasteel van Gaasbeek).

AFB. 4A
Charle-Albert, ontwerptekening voor de erker aan de 'petit-Bloisvleugel', 1887 (© Kasteel van Gaasbeek).

AFB. 4C
Kasteel van Gaasbeek, erker naar de binnenkoer. (foto van de auteur).

AFB. 5
De markiezin in pagekostuum in de galerijzaal van het kasteel van Gaasbeek (© Musée d'Orsay, inv. PHO 1997 8 2 126).

17. Gaasbeek, het 'Vlaamse Pierrefonds' kan in deze de vergelijking doorstaan met het 'Hollandse Pierrefonds'. Het kasteel de Haar in Nederland waar architect Pierre Cuypers i.o.v. de familie Van Haaren-Rothschild de tot ruïne vervallen waterburcht restaureert in al haar glorie.

18. Wytzman 1899: 9. "Er was een verlichte wilskracht nodig en intelligente volharding"

19. Brieven van Charles Buls aan de markiezin: <https://nubis.univ-paris1.fr/>

20. Braeken 1993: 17, 21.

21. Bouwen 1994:104, Braeken 1993: 24.

22. Braeken 1993: 25.

23. Braeken 1993: 22.

24. Strauven 2003a: 137.

doen herleven van een roemrijk verleden¹⁷. Of, om het met de woorden van Paul Wytzman in 1899 te herhalen: "*Il fallait de la volonté éclairée, l'intelligente persévérance*"¹⁸. Het kasteel is ingericht in een combinatie van neogotiek en neorenaissance, het privé-appartement waar de markiezin jaarlijks één maand verblijft, heeft een voor die tijd modern en Frans geïnspireerd neorococo decor. De markiezin verwelkomt in het kasteeldecor haar Franse vrienden – Alfred Dreyfus is één van haar gasten in 1910 – en de Belgen met wie ze contact heeft, voornamelijk uit de liberale en vrijzinnige kringen. Onder hen ook Charles Buls, met wie zij correspondeert¹⁹. Ze ontvangt haar gasten in pagekostuum in de perfecte mise-en-scène (AFB. 5).

NEOROMAANS OF NEOBYZANTIJS

De stijlkeuze is nooit vrijblijvend: het is een kwestie van uitdrukking te geven aan de eigen identiteit. Het Centraal Israëlitisch Consistorie van België neemt in 1868 het initiatief om bij middel van een architectuurwedstrijd een grote synagoog te bouwen in Brussel. De keuze van de stijl wordt in de schoenen van de architect geschoven, maar het wedstrijdreglement stipuleert wel dat de ontwerpers zich best kunnen inspireren op de architectuur van vóór de 12de eeuw. Zo hoopt men uit het vaarwater van de door de katholieke kerk geclaimde neogotiek te blijven²⁰. De wedstrijdjury is samengesteld uit de meest vooraanstaande architecten van het moment: Balat, Beyaert, Derre en Trappeniers. Architect Désiré De Keyser kaapt de eerste prijs weg, maar zal zijn ingediende ontwerp moeten vereenvoudigen om binnen het budget te blijven. De Keyser laat zich inspireren door de synagoog van Lyon – voltooid in 1864 – waarvan de plannen worden gepubliceerd in César Daly's *Revue Général d'Architecture et des Travaux publics* (1865)²¹. De synagoog wordt gebouwd in de periode 1875-78. De Keyser werkte eerder al samen met ornamentist Houtstont bij de interieurafwerking van het bankgebouw *Union du Crédit* (1872), dat was gebouwd in opdracht van de bankier Jonathan-Raphaël Bischoffsheim²². Houtstont zorgt voor het decoratieve beeldhouwwerk van zowel exterieur als interieur²³. De ornamentiek van De Keyser laat zich kenmerken door een beheersing van de detaillering waarbij het vakmanschap van Houtstont volledig tot zijn recht komt (AFB. 6A,6B).

VAN NEOCLASSICISME TOT BEAUX-ARTS

Via hofarchitect Alphonse Balat is Houtstont aan zet op quasi alle koninklijke werven in de hoofdstad. Na een stage in Parijs is Balat vanaf 1846 actief in België, waar hij vooral opdrachten uitvoert voor de adel. In 1852 wordt hij aangesteld als architect van de hertog van Brabant, de toekomstige koning Leopold II²⁴.

Als zoon van een Waalse steenhouwer hecht Balat het grootste belang aan de materiële uitwerking van zijn ontwerpen. Het is die aandacht voor perfectie en afwerking die Balat naar Houtstont drijft: "*Un tel talent, au service d'un tel maître, devait produire des compositions dignes des plus beaux modèles que les styles proposent à notre admiration.*"²⁵

AFB. 6A

Kapitelen in het bankgebouw Union du Crédit, arch. Désiré De Keyser, uitgevoerd door het atelier Houtstont (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels).

AFB. 6B

Kapitelen in de synagoog in de Regentschapsstraat, arch. Désiré De Keyser uitgevoerd door het atelier Houtstont (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels).

Het paleis in Brussel

Kort na zijn troonsbestijging in 1865 beslist Leopold II om het koninklijk paleis in Brussel grondig te verbouwen. Zijn vader had genoeg genomen met de tot paleis omgebouwde en met elkaar verbonden herenhuizen Belgiojoso en Bender aan de Brusselse Warande. Die gebouwen, die dateren uit de Oostenrijkse peri-

ode, zitten verborgen achter een neoklassieke gevel uit 1825, naar een ontwerp van architect Tilman François Suys. Deze *'horrible façade'* is een doorn in het oog van de nieuwe vorst. Leopold II start een grootse campagne voor de herinrichting en verfraaiing van het paleis – een operatie die ongeveer zijn hele bewindsperiode in beslag zal nemen²⁶.

In een eerste fase, die aanvangt in 1865, is hof-architect Balat aan het werk. Blikvangers bij de herinrichting zijn de monumentale eretrap, een rijk gedecoreerde troonzaal en de talrijke salons die het paleis voorzien van een ontvangstprogramma dat past bij het imago en de ambities van de koning. De stijl die Balat toepast is *"het zuiver classicisme, een stijl die hij boven de wisselvalligheid van de neostijlen verheven acht en als zodanig geschikt om de soevereiniteit van de vorst tot uitdrukking te brengen."*²⁷

25. Clement 1956: 15-16, Van Santvoort 2011: 10-11. *"zo'n talent in dienst van zo'n meester, moest composities voortbrengen die de mooiste voorbeelden zijn van de stijlen onze bewondering waardig."*

26. Ranieri 1973: 155-184.

27. Strauven 2003a: 137

AFB. 7
Trophal in het Koninklijk Paleis, arch. Alphonse Balat, ornamenten atelier Houtstont (© KIK-IRPA, Brussel, cliché b13799).

Balat staat erom bekend eenvoudig na te streven. Zijn biograaf Gédéon Bordiau legt hem deze uitspraak in de mond: *"Simplifiez, simplifiez encore, simplifiez toujours et quand vous aurez tout simplifié, vous n'aurez pas encore assez simplifié."*²⁸ Het interieur van het koninklijk paleis is een uiting van die beheerste maar niettemin rijke decoratie (AFB. 7).

Houtstont heeft de hand in alle kapitelen, friezen, festoenen, alles wat de status én de rijkdom van het interieur van het paleis bepaalt²⁹. Naast Houtstont zijn er ook beeldhouwers aan de slag, waaronder de jonge Auguste Rodin die dan in Brussel woont. Nadat Rodin het atelier van Carrier-Belleuse heeft verlaten is hij aan de slag op verschillende werven in Brussel. In 1872 maken Rodin en zijn vriend en collega Antoine Van Rasbourgh voor de troonzaal in het paleis vier hoogreliefs die provincies voorstellen³⁰. Het prestige van deze opdracht

AFB. 8
Maquette voor de nieuwe gevel van het Koninklijk Paleis en omgeving naar ontwerp van arch. Henri Maquet, in *Chronique des travaux Publics*, 7 mei 1905 (Universiteitsbibliotheek Gent).

maakt dat Houtstont er ook mee uitpakt op de Wereldtentoonstelling in Wenen in 1873, waar het in zijn curriculum vermeld staat³¹.

Henri Maquet neemt de fakkel van Balat over en het is naar zijn ontwerp dat het paleis eindelijk een nieuwe gevel krijgt die aansluit bij de klassieke traditie in een voor de belle époque kenmerkende Beaux-Artstijl. De metamorfose van de gevel tilt het koninklijk paleis op tot een niveau dat de hoofdstad en de koning waardig is. Houtstont maakt verschillende maquettes die het stedenbouwkundig belang van de ingreep kracht bijzetten³². Het atelier Houtstont is betrokken bij de ornamentale sculptuur van de nieuwe voorgevel en ook bij de binneninrichting³³. De werken lopen over verschillende jaren, tot in 1910. Maquet kent ornamentist Houtstont zeer goed, al van de tijd dat hij stagiair was bij Beyaert. Leopold II, die sterft in 1909, zal dit werk nooit voltooid zien (AFB.8).

Het kasteel in Laken

Op nieuwjaarsdag in het jaar 1890 breekt er brand uit in het kasteel in Laken, waar de van Saksen-Coburgs al sinds 1831 residentie houden. De brand is hevig en legt belangrijke delen van het 18de-eeuwse kasteel in de as. De koepel van het Italiaans salon stort in en ook alle andere representatieve ruimten zijn zwaar beschadigd. De koning en zijn familie – alleen dochter Clémentine is op het moment van de brand aanwezig maar blijft ongedeerd – blijven in shock achter. Leopold II aarzelt niet om de heropbouw op te starten. Hofarchitect Balat wordt ingeschakeld; hij is op het domein nog bezig

28. Bordiau 1903: 6.
"Vereenvoudig, vereenvoudig nog meer, vereenvoudig altijd en als je alles vereenvoudigd hebt, dan nog zal je niet genoeg vereenvoudigd hebben."

29. Houtstont 1887, Bouwen 1994: 11-12.

30. Vassalo 1997: 46.

31. Wenen 1873: 181, nr. 306.

32. ARA, Koninklijk paleis, dossier 73, intekening voor de maquette door Houtstont, 24 mei 1904.

33. ARA OW, koninklijk paleis Brussel, dossiers 73 en 74, intekening Houtstont voor ornamenten interieur 17.08.1907, prijsofferte Houtstont voor beelden (putti) op de kroonlijst 16.03.1909.

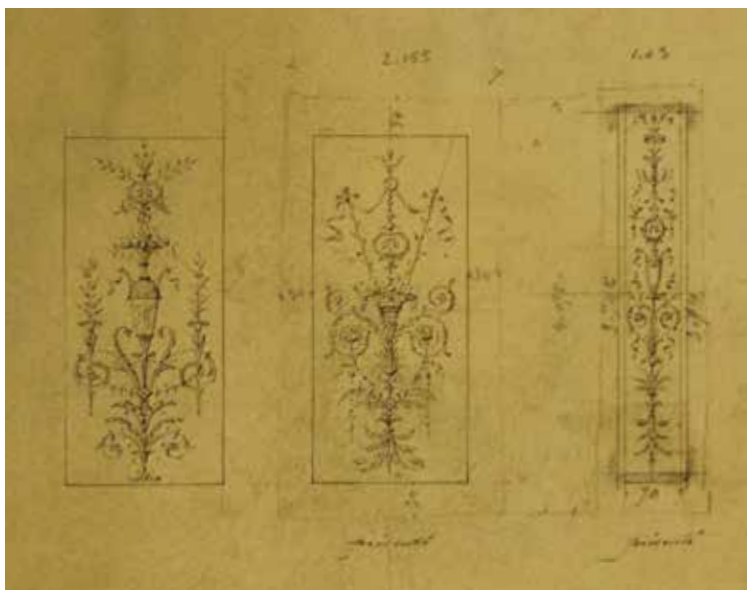

AFB. 9
Reconstructie van de koepel van het kasteel van Laken na de brand in 1891 (10 maart 1892) (© AKP).

met de koninklijke serres, die al grotendeels gebouwd zijn en waar hij nog een laatste fase – de glazen kerk (1893) – moet opstarten. De herstellen reconstructiewerken zijn omvangrijk en koning-bouwer Leopold II neemt de kans te baat om het kasteel te vergroten met twee hoekpaviljoenen die met het hoofdgebouw worden verbonden door galerijen. In december 1892 maakt inspecteur Benoît een overzicht van de werken, waarvan de kosten zijn opgelopen tot bijna vijf miljoen Belgische franken³⁴.

Voor de reconstructie van het kasteel worden de grote middelen ingezet. Houtstont neemt hieraan deel op uitdrukkelijk verzoek van architect Balat³⁵. Bij de heropbouw van de koepel wordt de ploeg van Houtstont onder druk gezet om de klus in tien maanden te klaren³⁶ (AFB. 9). Houtstont kan dat slechts verzekeren als hij in de wintermaanden kan doorwerken met elektrische verlichting. Hoofdarchitect Heyninx verzekert dat die zal voorzien worden op de werf³⁷.

In 1893 werkt Houtstont aan de ornamenten in gips en staff³⁸ in de grote eetkamer³⁹ (AFB. 10A, 10B). De reconstructie van de laagreliefs boven de deuren van de eetkamer – oorspronkelijk het werk van beeldhouwer Gilles-Lambert Godecharle – wordt toevertrouwd aan de artistieke zorg van beeldhouwer Julien Dillens⁴⁰.

AFB. 10A
Tekeningen voor de reconstructie van de decoratieve panelen in de grote eetzaal van het kasteel in Laken na de brand van 1891, toe te schrijven aan Houtstont (©KBR Prentenkabinet FH map 7 SIII 34873).

AFB. 10B
Decoratiepanelen in de eetzaal van het kasteel in Laken, gereconstrueerd na de brand van 1891 door Houtstont (© KIK-IRPA, Brussel, cliché_m198134).

34. ARA OW, kasteel Laken, dossier 77, raming ondertekend door inspecteur Benoît, 21.12.1892.

35. ARA OW, kasteel Laken, dossier 76, annotatie van Balat op een brief van Houtstont aan de minister 23.11.1891.

36. tussen september 1892 en juli 1893.

37. ARA OW, kasteel Laken, dossier 80, Brief van Heyninx aan de minister van Openbare Werken 02. 09.1892.

38. Staffwerk is hol gietwerk in gips, meestal verstevigd met jute dat in vrij grote stukken op een meestal houten ondergrond wordt aangebracht met gips, jute en verzinkte spijkers. Het komt voor vanaf het midden van de 19de eeuw. Met dank aan Lode De Clercq.

39. ARA OW, kasteel Laken, dossier 77, intekening Houtstont 23. 04.1893.

40. ARA OW, kasteel Laken, dossier 77, 1893.

AFB. 11A
De grote traphal in het KMSKB met architecturale sculptuur door Houtstont (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels).

AFB. 11B
Gipsmodellen voor kapitelen in het Paleis voor Schone Kunsten, nu de KMSKB. Fotoverzameling afkomstig van het atelier Houtstont (© CIDEP).

41. ARA OW, kasteel Laken, dossier 77, intekening Houtstont 26.04.1893.

42. ARA OW, Kasteel Laken, dossier 81, overzicht door Benoît van de maquettes gemaakt door Houtstont voor een totale kostprijs van 7.420,00 Bfr, 22.02.1893.

43. ARA OW, kasteel Laken, dossier 76, brief van hoofdarchitect bij het ministerie van Openbare Werken Heyninx aan de minister 16.09.1893. "Hij [Balat] gaf de heer Houtstont de opdracht hem een ontwerp in dit verband voor te stellen, de studie van een dergelijke leuning is iets dat los van het geheel en eerder binnen de verantwoordelijkheid valt van de ornamentist dan van de architect".

44. Tourneur 2010:34.

45. Wynsawu 2015: 259.

46. BCB 1991: 23.

47. Ecole de dessin, peinture, modelage et d'architecture de Molenbeek Sain-Jean, Rapport, adressé à Monsieur le Ministre de l'Intérieur, par les élèves de l'école sur l'Exposition Universelle de Paris en 1878. Archief Sint-Jans-Molenbeek. Met dank aan Bénédicte Verschaeren.

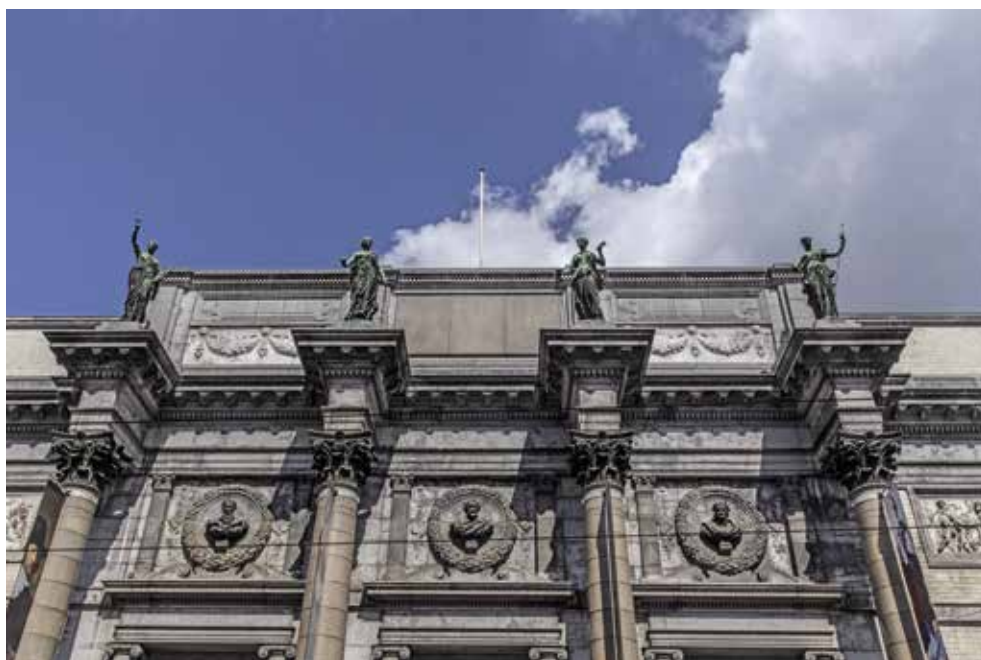
48. Kinnaer 2005: 169. Verwijzend naar ARA OW, doos 101, map 486.

Het koninklijk appartement krijgt na de brand een aangepaste afwerking in gips en staff waarvan de uitvoering eveneens wordt toevertrouwd aan de zorg van Houtstont⁴¹. Vooral de grote eretrap is het onderwerp van heel wat voorstudie. Balat werkt hiervoor nauw samen met Houtstont, die 13 verschillende maquettes maakt⁴². Ook de trapleuning in verguld brons betekent een uitdaging waarin de creativiteit van Houtstont de volle waardering krijgt. Hoofdarchitect Heyninx formuleert het als volgt: "Il [Balat] a chargé M. Houtstont de lui présenter un projet à ce sujet, l'étude d'une rampe de ce genre en dehors des données générales, étant plutôt du ressort de l'ornemaniste que de l'architecte."⁴³

Het Paleis voor Schone Kunsten

De nood aan een gepaste locatie voor de triënnale 'salons' gaf aanleiding tot verschillende projecten. Architect Cluysenaar waagt zich aan een voorstel in 1862, maar het is Alphonse Balat die in 1871 de opdracht krijgt toegewezen. De bouw van het Paleis voor Schone Kunsten start in 1874 en zes jaar later volgt de inhuldiging. De gevel wordt gekenmerkt door een klassieke soberheid die wordt gecombineerd met een uitgekiend materiaalgebruik. De rode granieten zuilen met hun bronzen kapitelen contrasteren met de Gobertangesteent⁴⁴ en zor-

gen voor een uitzonderlijke materiaalpolychromie. De eenvoud en de strakke architecturale vormtotaal worden gecompenseerd door een uitgekiend sculpturaal programma. Zelden is de integratie van beeldhouwkunst in architectuur tot een zodanige harmonie gebracht. Het is Balat zelf die er op aandringt dat beeldhouwers van de eigentijdse generatie aan zet komen⁴⁵. De beeldhouwers Charles Vander Stappen en Paul De Vigne gaan met de grootste eer lopen, want zij maken de beeldengroepen die de toegang flankeren en die de blikvanger zijn in de hoofdgevel. Naar gewoonte werkt Balat samen met Houtstont, die instaat voor de ornamentale sculptuur⁴⁶. Modellen voor de bronzen kapitelen van de granieten zuilen aan de voorgevel worden tentoongesteld op de Parijse Wereldtentoonstelling in 1878 op de stand van de *Compagnie des Bronzes*⁴⁷. Houtstonts bijdrage mag dan wel in de schaduw staan van de artistieke prestaties van zijn collega's beeldhouwers, budgettair is zijn aandeel niet gering. Uit een afrekening van ca. 1880 voor de gevelsculptuur blijkt dat De Vigne en Vander Stappen elk 60.000 Bfr. krijgen. De vergoeding van de andere beeldhouwers – o.a. Charles Brunin, Thomas Vinçotte, Louis Samain, Egide Melot, Georges Geefs, Guillaume De Groot – schommelt rond de 20.000 Bfr., terwijl Houtstont een bedrag van bijna 55.000 Bfr krijgt⁴⁸ (**AFB. 11A, 11B**) (**AFB. 12**).

AFB. 12
Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, arch. Alphonse Balat met ornamentale sculptuur van het atelier Houtstont (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels).

Na de dood van Balat in 1895 volgen er nog werken aan het Paleis voor Schone Kunsten waarin ornamentale sculptuur is voorzien. Houtstont kan helaas niet meer rekenen op de steun van Balat en andere kandidaat-ornamentisten dienen zich aan. De naam van Coosemans, oud-medewerker van Houtstont, circuleert maar het is Goyers uit Leuven die voorspraak krijgt om de opdracht uit te voeren⁴⁹.

De koninklijke militaire school

Houtstont werkt ook samen met Maquet aan de grote koninklijke militaire school aan de Renaissancelaan in opbouw (1895-1913). De 18de-eeuwse *Ecole Militaire* in Parijs van Jacques-Ange Gabriel staat model voor het ontwerp van Maquet⁵⁰. Het reusachtige gebouwencomplex in een voor het bewind van Leopold II kenmerkende monumentaliteit heeft een uitermate verzorgde afwerking van zowel exterieur als interieur. Voor officiële en representatieve opdrachten loopt het neoclassicisme haast naadloos over in een Beaux-Artstijl die rond de eeuwwisseling de toon zet.

Houtstont gaat aan de slag met de plannen van Maquet. Op de ontwerpen is duidelijk te zien hoe grote ornamenten zoals de wapentrofee uit verschillende steenblokken zijn uitgewerkt. Wapentrofeeën zijn een alomtegenwoordig motief in militaire architectuur en komen in dit

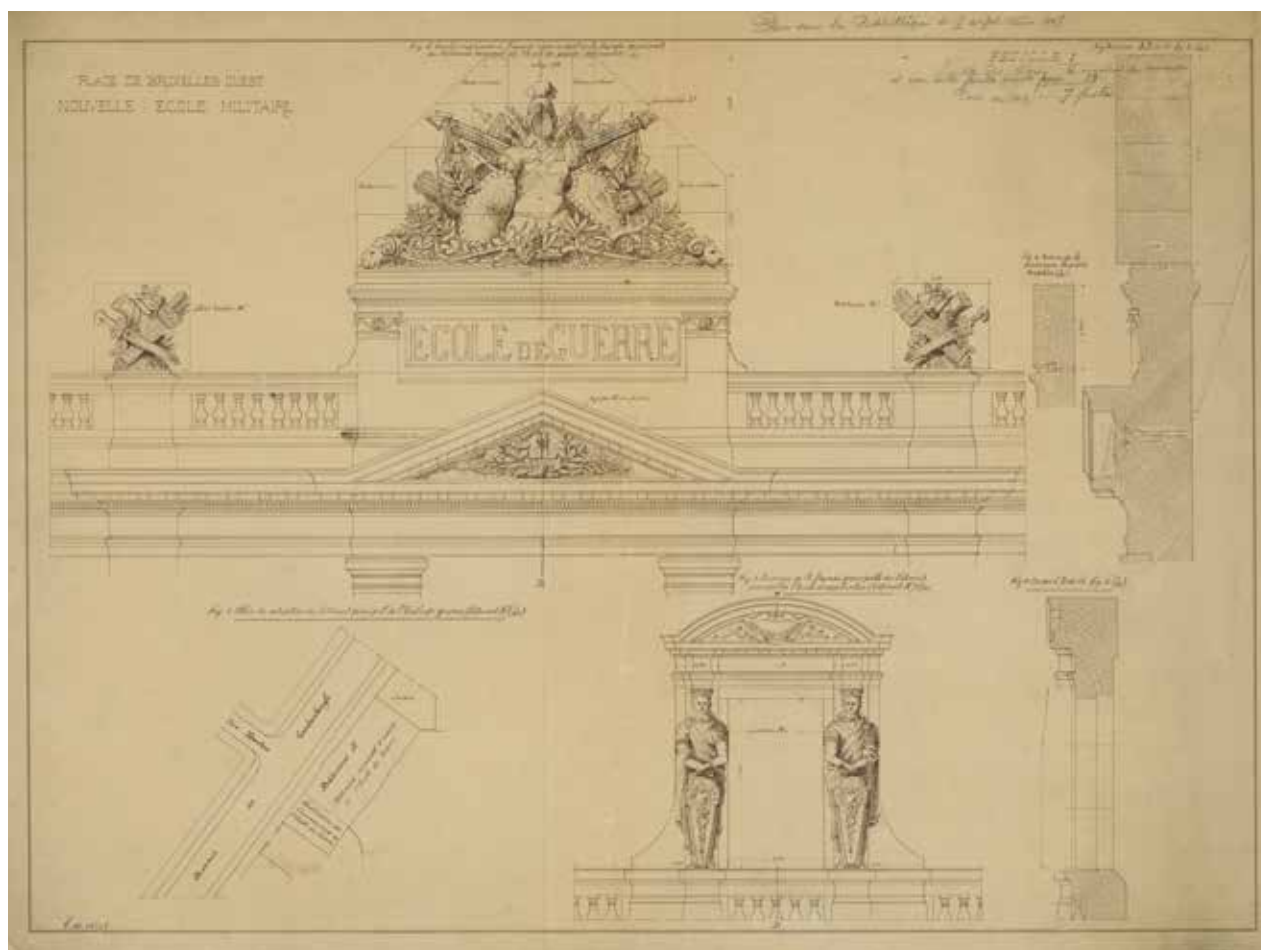

AFB. 13A
Wapentrofee op de gevel van de militaire school zoals uitgevoerd door het atelier Houtstont (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels).

gebouw zowel in het exterieur als het interieur voor. De plannen blijken voor de ornamentale sculptuur slechts indicatief. Houtstont krijgt hier een grote vrijheid om de ornamenten naar eigen hand te zetten. Op de werf van de militaire school is ook Pieter Braecke, zijn opvolger aan de Academie van Sint-Joost, aan de slag als beeldhouwer van de beelden Minerva en Mars (**AFB.13A, 13B**).

49. ARA OW, Paleis voor schone Kunsten, dossier 101, brief van Hans (J) aan hoofdarchitect Heyninx, 23.03.1896. Met dank aan Kristel Kinnaer.

50. http://www.irismonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding_Oost.Renaissancelaan.27.html

AFB. 13B
Tekening voor de wapentrofee op de gevel van de militaire school, arch. Henri Maquet (@KBR Prentenkabinet FH map 1 SIII 34349).

NEORENAISSANCE IN ALLE GEDAANTEN

Het rijke vormenalfabet van de renaissance wordt in de 19de eeuw terug tot leven gebracht via modelboeken. Architect Jules-Jacques Van Ysendyck publiceert van 1880 tot 1889 een selectie van voorbeelden uit de Lage Landen in zijn zesdelige *Documents classés de l'art dans les Pays-Bas du Xe au XVIIIe siècle*. De publicatie is het resultaat van een artistieke en pedagogische ambitie. De kunsten en de ambachten worden van overheidswege gestimuleerd en in de talrijke tentoonstellingen van kunst en industrie zet de neo-Vlaamse renaissance de toon omdat hij verwijst naar de historische bloeiperiode van het humanisme en zodoende aansluit bij een in Brussel overheersende liberale stroming. In het onderwijs aan de academies overheerst nog de

studie van de klassieke vormentaal en is het enthousiasme voor de neo-Vlaamse renaissance maar matig. De opleidingen voor kunsten en ambachten zijn daarentegen vragende partij voor aangepaste didactische voorbeeldboeken die gelijke tred houden met de ontwikkelingen in de sier- en industriële kunsten. Aan de *Ecole normale de dessin* in Sint-Joost-ten-Node, waar Houtstont vanaf 1862 les geeft in de ornamentale beeldhouwkunst,⁵¹ wordt een abonnement genomen op de platen van *Documents classés*. Houtstont kan de albums daar of in de bibliotheek van Beyaert consulteren, in zoverre hij ze niet zelf in zijn persoonlijke boekenkast heeft staan. Hij maakt tekeningen naar de publicaties van August Ortwein⁵², die in verschillende platenalbums de Duitse renaissance tot leven brengt. Een van de tekeningen zal hij als inspiratie gebruiken voor zijn werk voor de

51. Zie kadertekst.

52. A. Ortwein publiceert verschillende albums onder de titel *Deutsche Renaissance* in de periode 1871- 1902.

AFB. 14
Tekening voor versierde zuilschachten, naar het voorbeeld van Ortwein "Deutsche Renaissance", toe te schrijven aan Houtstont (©KBR Prentenkabinet FH map 11 SIII 37709).

Halve Eeuwfeesttentoonstelling van 1880, waar de neo-renaissance hoogtij viert (AFB. 14). Via zijn tekeningen legt Houtstont een persoonlijk documentatiebestand aan voor de vele opdrachten waarin hij samen met de architecten op zoek gaat naar de meest gepaste vormtaal.

Vanaf 1873 is Houtstont betrokken bij de realisatie van het nieuwe koninklijke muziekconservatorium aan de Regentschapsstraat, ontworpen door architect Jean-Pierre Cluysenaar. De gevels onderscheiden zich door een sterke sculpturale en ornamentale uitwerking, vergelijkbaar met de renaissancearchitectuur van het Louvre van Pierre Lescot (1510-1578)⁵³. Houtstont levert de gipsmodellen voor de talrijke ornamenten en trofeeën op de gevel, maar hij is geen kandidaat om die ook in steen uit te voeren. Cluysenaar gaat dan zelf op zoek naar een 'praticien' met ervaring⁵⁴. Er is een leger aan beeldhouwers betrokken bij de decoratie: Fassin, De Vigne, Van Rasbourgh, Vander Stappen, Bourré, Melot, Deckers, Braeckevelt en Frison. In zijn boek noemt Meirsschaut⁵⁵ ze één voor één op, maar maakt geen melding van Rodin. Toch is Auguste Rodin in 1874 samen met van Rasbourgh ook van de partij, namelijk voor twee kariatiden en voor verschillende bustes⁵⁶ (AFB. 15A).

AFB. 15A
Ornamenten en trofeeën op de gevel van het muziekconservatorium, arch. Jean-Pierre Cluysenaar, naar modellen van het atelier Houtstont (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels).

Sinds haar oprichting in 1832 was het koninklijk conservatorium aangewezen op concertzalen die ter beschikking werden gesteld op diverse plaatsen in de stad. De noodzaak om te kunnen beschikken over les- en oefenlokalen en een eigen concertzaal is de belangrijkste motivatie om in 1871 over te gaan tot de bouw van het conservatorium. De nieuwe concertzaal biedt plaats aan duizend toeschouwers en be-

vat naast de koninklijke loges ook loges voor diverse hoogwaardigheidsbekleders. De balkons lopen op drie niveaus rondom de zaal.

Achter de schermen wordt er gediscuteerd over de inrichting van de zaal. Directeur A. Gevaert wil een concertzaal met sobere decoratie die in overeenstemming is met de 'caractère sévère

53. Loze 1980 :163.

54. ARA OW, Muziekconservatorium, dossier 144, brief van J.P. Cluysenaar aan de minister van Openbare Werken 08.07.1873.

55. Meirsschaut 1900: 45-47.

56. Vassalo 1997: 47-48.

AFB. 15B

Gipsmodel voor één van de cartouches op de gevel van het gemeentehuis van Schaarbeek, arch. J.J. Van Ysendyck. Foto uit de collectie van het atelier Houtstont © CIDEP).

*des concerts du conservatoire*⁵⁷. Hij verzet zich om die reden ook tegen verguldingen. Die zouden immers hun effect missen bij concerten die grotendeels overdag in daglicht worden gehouden. In realiteit blijkt echter dat de decoratie van de concertzaal zeer uitbundig is en dat er toch ook verguldingen werden aangebracht⁵⁸. De loges worden bekroond met figuren die het wapenschild van België flankeren. Deze symmetrisch opgestelde groepen zijn het werk van beeldhouwer Antoine Sopers (1823-1882)⁵⁹. De pilasters die de loges flankeren, worden bekroond met beelden van Edouard Laborne (1830-1892), die echter pas na aanpassingen op advies van de KCM worden goedgekeurd⁶⁰.

57. "het strenge karakter van de concerten van het conservatorium", ARA OW, Muziekconservatorium, dossier 143, brief van Gevaert aan de minister, 12.03.1875, Verloove 1999: 35.

58. Verloove 1999: 35. Aangevoerd door kleuronderzoek van Groep Planning (1998).

59. Verloove 1999:35. ARA OW, Muziekconservatorium, dossier 144, contract met A. Sopers 03.04.1875.

60. Verloove 1999:35. ARA OW, Muziekconservatorium, dossier 144, contract met E. Laborgne 03.04.1875.

61. ARA OW, Muziekconservatorium, dossier 144, contract 04.04.1874 voor een bedrag van 43.719,60 Bfr.

62. Verloove 1999: 36.

63. Alle informatie over dit paviljoen en de betrokken kunstenaars in Verhelst 2011: 57-70. Zie ook kadertekst Wereldtentoonstellingen.

Alle ornamentale sculptuur die overvloedig aanwezig is, komt op vraag van Cluysenaar in handen van Georges Houtstont. Zijn bijdrage is vastgelegd in verschillende contracten in de periode 1874-1875⁶¹, maar de realisatie loopt uit tot 1877. Houtstonts bijdrage is niet beperkt tot de concertzaal, maar strekt zich ook uit tot de koninklijke trap en de salons op de eerste verdieping, alsook de binnenafwerking van de koninklijke loge⁶² (AFB. 15B).

De neo-Vlaamse renaissance kent haar hoogtepunt in 1878, wanneer België op de Wereldtentoonstelling in Parijs vertegenwoordigd is met een paviljoen getekend door architect Emile Janlet, oud-medewerker van

AFB. 16

Detail uit een glasraam in het gemeentehuis van Anderlecht, arch. J.J. VanYsendyck (A. de Ville de Goyet, 2016 © urban.brussels).

Beyaert⁶³. Het paviljoen is een compilatie van de hoogtepunten van de Vlaamse renaissance en incorporeert verwijzingen naar de grote historische voorbeelden: de stadhuizen van Antwerpen en Oudenaarde. De kariatiden op de gevel zijn het werk van beeldhouwer Charles-

<

AFB. 17
Gipsmodel voor een kapiteel van het justitiepaleis, identiek aan een kapiteel zoals toegepast op het Nouveau Louvre en gefotografeerd door Baldus. Fotoverzameling van het atelier Houtstont (© CIDEP).

Auguste Fraikin. Houtstont staat in voor de ornamenten op de gevel en ook voor de decoratie van het koninklijk salon, waar hij de houten lambrisering en de schouwmantel uitwerkt. Het Belgisch paviljoen op de Wereldtentoonstelling van 1878 is een ijkpunt in de ontwikkeling van de neo-Vlaamse renaissance en zal als voorbeeld dienen voor een reeks van gemeentehuizen in Brussel, zoals dat van Schaarbeek en Anderlecht – beide naar ontwerp van Jules-Jacques Van Ysendyck – waar Houtstont ook aan meewerkt (AFB.16).

ECLECTICISME IN DE OVERTREFFENDE TRAP – HET JUSTITIEPALEIS VAN BRUSSEL

*“C’est le plus grand monument de notre siècle et l’un des plus curieux, bien que ce ne soit guère le plus beau.”*⁶⁴ Het commentaar van Baedeker in de *Gids van België* bij het nog niet helemaal voltooide justitiepaleis houdt de vinger aan de pols. De architectuur van Poelaert laat weinigen onberoerd. Het justitiepaleis is op dat moment het grootste en ook een van de meest opgemerkte gebouwen in Europa. De werf, die aanvangt in 1866, is van een ongeëvenaarde schaal en complexiteit. Ingenieur François Wellens heeft het toezicht op de bouw voor het ministerie van Openbare werken. Houtstont is er in 1876 al volop aan de slag met zijn medewerkers, waaron-

<

AFB. 18
Detail van de ornamentale sculptuur van het justitiepaleis, arch. J. Poelaert, uitvoering door het atelier Houtstont (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels).

der nogal wat Fransen, en daar komt kritiek op⁶⁵. Wellens pareert die kritiek en getuigt hoe moeilijk het is om bekwaam en voldoende personeel in te zetten. Het is aannemer De Vestel die Houtstont in onderaanneming belast met de verantwoordelijkheid over alle ornamenten. Wellens is het volledig eens met die keuze: *“(…) en choisissant le Sieur Houtstont pour l’aider dans les travaux de décoration du palais il a trouvé tout à la fois un auxiliaire de grande expérience et possédant les talents et les connaissances nécessaires pour diriger les travaux.”*⁶⁶ (AFB. 17 EN 18)

64. Baedeker 1885: 36. *Het is het grootste monument van onze eeuw en een van de meest eigenaardige, hoewel niet het mooiste.*

65. Snaet 2011: 39.

66. ARA SK, Serie II, dossier 368, brief van Wellens aan de minister van justitie, 17.10.1876. *“(…) door voor dhr. Houtstont te kiezen om hem te helpen met de decoratie van het paleis heeft hij tegelijkertijd een medewerker met veel ervaring gevonden die over de talenten en de nodige kennis beschikt om de werken te leiden.”*

AFB. 19A
Gipsmodel voor een fronton in het justitiepaleis. Foto uit de collectie van het atelier Houtstont (© CIDEP)

AFB. 19B
Interieur van het justitiepaleis met het fronton overeenkomstig het gipsmodel (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels)

Wat betreft de decoratieve sculptuur – zowel binnen als buiten in overvloedige mate aanwezig – kent dit gebouw geen gelijke. De ornamenten worden vermenigvuldigd, vergroot, verzwaard en opeengestapeld waardoor ze de waardigheid krijgen die past bij een gebouw dat de rechterlijke macht moet vertegenwoordigen⁶⁷. Er is dan ook meer dan 20 jaar nodig om dit gebouw bruikbaar te maken en zelfs na de inhuldiging in 1883 moet er nog heel wat afwerking gebeuren. Houtstont neemt er alle ornamenten in steen, staff, gips, hout en metaal voor zijn rekening⁶⁸. Het gebouw is voorzien van een uitgebreid beeldenprogramma dat in het teken staat van de rechtsiconografie. Zoals gebruikelijk in de 19de eeuw worden de opdrachten verdeeld over verschillende beeldhouwers: Thomas Vinçotte, Albert Desenfans, Aimable Dutrieux, Armand Cattier en Antoine Bouré⁶⁹.

Het reusachtige gebouw heeft van bij het begin nood aan onderhouds- en herstelwerken. Nog lang na het overlijden van Poelaert in 1879 blijft Houtstont actief in het justitiepaleis. Onder zijn hoede zijn er verschillende medewerkers aan de slag, waaronder beeldhouwer Victor Rousseau (**AFB. 19A, 19B**).

De monumentale bronzen toegangspoort wordt geplaatst in 1896, nadat het ontwerp via een wedstrijd werd toegekend aan architect Van Mansfeld. Haar reusachtige afmetingen – meer dan tien meter hoog en meer dan vier meter breed – vormen een grote uitdaging voor de *Compagnie des Bronzes*. Houtstont maakt de gipsen modellen voor de decoratie van de deurpanelen⁷⁰.

AFB. 20
Foto genomen n.a.v. de laatste steenlegging van het justitiepaleis op 1 juli 1882 (© SAB IF 1424).

Voor Houtstont is het justitiepaleis ongetwijfeld de grootste opdracht in zijn carrière. In 1882 poseert al wie verantwoordelijkheid draagt bij de realisatie van het gebouw voor de foto: inspecteurs Wellens en Benoît, architecten Van Mansfeld en Van de Vyvere, de aannemer De Vestel..., ze staan er allemaal bij. Wie weet staat ook Houtstont op deze foto? (**AFB. 20**)

67. Loze 1980: 189.

68. ARA SK, Serie II, dossier 368, brief Wellens aan de minister van Openbare Werken, 17.10.1876. ARA OW, justitiepaleis, dossier 119, in de periode 1887-88 voert Houtstont herstellingswerken uit aan ornamenten in het peristilium. Architect Engels schrijft daarover op 10.09.1887: "Monsieur Houtstont qui a placé tous les ornements en plâtre et en staff du palais de justice et qui en a fait les modèles."

69. Meirsschaut 1900: 48-52.

70. Engels 1897.

HOUTSTONT EN ZIJN BIJDRAGE TOT DE VERFRAAIING VAN DE CENTRUMBOULEVARDS

Wanneer Houtstont zich in 1862 in Brussel vestigt, maakt de stad zich op voor een van haar grootste transformaties. Houtstont vindt in Brussel een situatie die hem zeer vertrouwd is: net als in Parijs wordt de stad op doortastende wijze gesaneerd. Met het aantreden van Jules Anspach (1829-1879) als burgemeester in 1863 wordt één van de grootste stedenbouwkundige projecten op touw gezet: de overvelving van de Zenne en de aanleg van de centrumboulevards. Het startsein wordt gegeven in 1865 en gedurende zes jaar is het hart van de stad één grote werf. Hoewel het *in se* gaat om een sanering, zijn er ook sociaaleconomische motieven mee gemoeid, met name een halt toeroepen aan de emigratie van de welgestelde burgers naar de buitenrand. De nieuwe boulevards moeten die terug naar de hoofdstad lokken⁷¹. Van bij de aanvang is het de bedoeling om aan dit stedenbouwkundig project ook een verfraaiingsambitie te koppelen. Anspach geeft architect Léon Suys de opdracht om samen met de overvelving ook een aantal prestigieuze stadsgebouwen te ontwerpen, zoals de centrale hallen⁷² en de Beurs (AFB.21).

Geert Palmaerts wijst er in zijn doctoraat op dat de *“samenhang tussen het economische wel-slagen, het nationale belang en de esthetische vormgeving herhaaldelijk wordt beklemtoond door zowel de bewindvoerders als de particuliere betrokkenen”*⁷³.

Als rechtgeaarde liberaal ziet Anspach voordeel in deze publiek-private samenwerking en hecht hij ook het grootste belang aan de vrijheid van al wie in dit project stapt. In de geest van het manifest *De la liberté dans l'Art* van César Daly – epigoon van het eclecticisme in Frankrijk – breekt Anspach een lans voor een kwaliteitsvolle architectuur waarin creativiteit en vrijheid hand in hand gaan. Om dit aan te wakkeren stelt Anspach in 1872 voor om een gevelwedstrijd te organiseren. *“Il faudrait qu'à l'utile se joigne le beau. (...) Liberté entière serait laissée aux architectes et c'est aux constructions les plus belles, quels qu'en soient le style d'architecture et le développement de façade, que seraient adjudgées les primes. J'ajouterai que rien ne viendrait entraver l'imagination des artistes.”*⁷⁴

De Stad voorziet 100.000 Bfr. aan prijzengeld, dat verdeeld zal worden onder de 20 mooiste

AFB. 21
Boulevard du Nord, schilderij van Gustave Walckiers, 1889 (© Liège, Musée des Beaux-Arts - La Boverie, BA 1469).

gerealiseerde gevels. De verplichting om de gevels in natuursteen uit te voeren en de mogelijkheid om een afwerking te realiseren die uit de rooilijn springt⁷⁵ speelt in het voordeel van een sterk geornamenteerde architectuur.

De opdrachtgevers en architecten gaan gretig in op het initiatief en ornamentist Houtstont krijgt de kans om zijn talent ten volle te tonen. In zeven van de 20 geprimeerde gevels is Houtstont de ornamentist van dienst. In het enige door Houtstont geschreven curriculum geeft hij in 1887⁷⁶ een selectie uit zijn werk. Hij noemt daarin verschillende gebouwen langs de nieuw aangelegde boulevards. Dit is een reden om aan te nemen dat hijzelf deze realisaties hoog aanschrijft.

71. Leblieq 1979: 51.

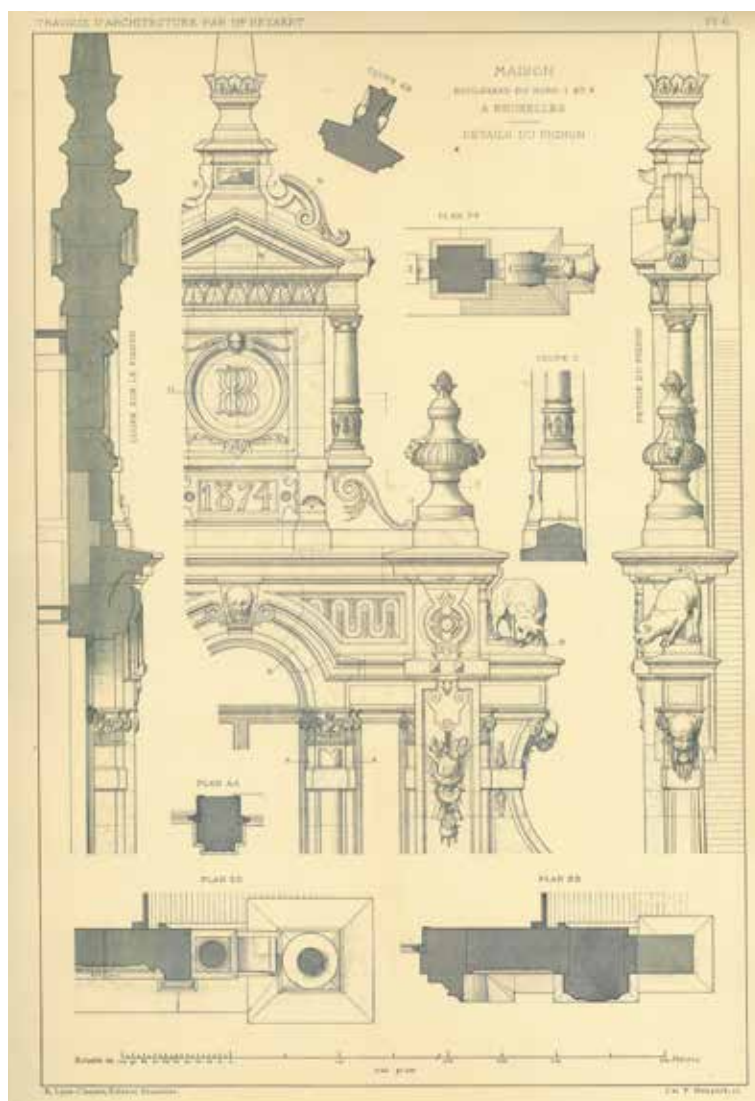
72. Afgebroken in 1956.

73. Palmaerts 2005: 213.

74. Jules Anspach, gemeenteraadzitting 15 januari 1872, *Bulletin Communal*, 1872 I, pp. 29-30. Geciteerd in Palmaerts 2005: 308, voetnoot 11,12. *“Aan het nuttige zou ook het mooie gekoppeld moeten worden (...) de architecten krijgen de volledige vrijheid en het zal aan de mooiste gebouwen zijn, wat ook hun stijl of gevelcompositie is, dat de prijzen zullen worden toegekend. Ik voeg er aan toe dat niets de verbeelding van de kunstenaars in de weg mag staan.”*

75. Palmaerts 2005: 215.

76. Bewaard in het AKG.

^
AFB. 22B
Hier is't in den Kater en de Kat, ornamentale sculptuur door het atelier Houtstont (A. de Ville de Goyet, 2019 © urban.brussels).

<
AFB. 22A
Geveltop van het huis *Hier is't in den Kater en de Kat*, arch. Henri Beyaert, ornamenten door het atelier Houtstont in *Travaux d'architecture exécutés en Belgique par Henri Beyaert, architecte, Neiryck, Joseph & Franz Illustrateurs, E. Lyon-Claesen, Brussel, [S.d.]*.

De prijzen worden toegekend op advies van een daartoe samengestelde commissie in de zitting van de Brusselse gemeenteraad van 24 januari 1876. Voor Henri Beyaert is het de tweede zitting sinds hij in oktober 1875 verkozen werd⁷⁷. Zonder enige twijfel is architect-gemeenteraadslid Beyaert tevreden over de uitslag van de wedstrijd, want buiten zichzelf vallen ook enkele van zijn oud-leerlingen en -stagiairs in de prijzen.

Hier is't in den kater en de kat, naar ontwerp van Beyaert en in opdracht van de *Banque de Belgique*, kaapt de eerste prijs weg en wordt beloond met 20.000 Bfr. Eens te meer gooit het duo Beyaert-Houtstont hoge ogen. De mogelijkheid om de gevel in uitgesproken reliëf uit

te werken wordt hier door Beyaert optimaal uitgespeeld en zelfs versterkt. De hoge en smalle gevel krijgt extra diepte met de loggia op de bel-etage. De plasticiteit van de ornamenten komt hierdoor ten volle tot haar recht. Zoals de ostentatieve in steen gekapte Vlaamse naam *Hier is't in Den Kater en de Kat*⁷⁸ duidelijk maakt, is deze gevel een manifest van de neo-Vlaamse renaissance, hoewel er ook elementen van de barok in zitten en sommigen een verband zien met de gevels van de Brusselse Grote Markt⁷⁹ (AFB. 22A, 22B). Dit is een bewuste zet van Beyaert, die na zijn doorbraak met een uitgesproken Frans geïnspireerde architectuur – cfr. de Nationale Bank – hier zijn plaats inneemt in het ontwikkelen van een 'nationale stijl'. Voor de ornamentiek wordt inspiratie geput uit het vocabularium van Hans Vredeman de Vries (1527-1609), waarvan de werken in 1869 worden heruitgegeven. Die heruitgave heeft Beyaert, en samen met hem Houtstont, bij de hand in zijn privébibliotheek⁸⁰. *Hier is't in de kater en de kat* is overigens een van de zeldzame gebouwen langs de centrumlanen waarin die neo-Vlaamse renaissance zo sterk doorweegt, want voor de meeste geprimeerde gevels blijft de Franse inspiratie toonaangevend. Voor Houtstont is het een uitgelezen kans om zich als een stilistische duizendpoot te tonen.

Het café *Sésino* van architect Désiré De Keyser behaalt de vijfde prijs. Hij realiseert het gebouw

77. BC, 1876, Tome 1, dl. 1, p.12,p.21.

78. In de Franstalige pers wordt het huis 'maison des Chats'.

79. Brunfaut 1908: 10.

80. Beyaert 1895: 29.

in samenwerking met architect Charles Licot (1843-1903) uit Nijvel. De gevel, met een vage verwijzing naar het Dogenpaleis in Venetië en met een sculpturale decoratie van neogotische signatuur, is een eerder zeldzame uiting van Venetiaanse stijl⁸¹ in de hoofdstad en door zijn rationele en eerder sobere vormgeving zeker geen blikvanger aan de nieuw aangelegde lanen. Het café *Sésino*, dat zijn deuren opent in 1874, zal zijn uitstraling vooral te danken hebben aan de literaire wereld, die bij voorkeur bijeenkomt in comfortabele en luxueuze cafés met een verzorgde architectuur en meestal een exotische decoratie⁸². Het is in het café *Sésino* dat in 1881 het literaire tijdschrift *La jeune Belgique* boven de doopvont wordt gehouden (AFB.23).

Houtstont verleent ook zijn medewerking aan het huis Anciaux-Philippart aan het de Brouckèreplein – naar ontwerp van architect Henri Maquet – dat de negende prijs behaalt, goed voor 3.000 Bfr. Het huis Schultes aan het de Brouckèreplein, naar ontwerp van Gédéon Bordiau, behaalt de dertiende prijs⁸³. Deze monumentale gevel met kolossale orde is één van de rijkste aan het de Brouckèreplein. De bel-etage is versierd met kariatiden toegeschreven aan E. Melot en wordt bekroond met een beeldengroep *Vooruitgang* van beeldhouwer J. de Haen⁸⁴. Houtstont verzorgt de gevelornamenten. De monumentale gevel zal later geïntegreerd worden in het hotel *Métropole*. Het huis Van Wambseeke, dat Houtstont in zijn curriculum situeert aan de Anspachlaan nr. 105⁸⁵ en aan architect Partoes koppelt maar dat volgens de prijzenkalender gelegen is aan de *Centrale Laan* (huidige Anspachlaan) nrs. 12-14⁸⁶ en het werk is van architect Verdussen, wordt bedacht met de veertiende prijs en een bedrag van 2.000 Bfr.

Houtstont is ook betrokken bij de achttiende prijs, die wordt toegekend aan het huis Desmedt aan de *Boulevard de la Senne* (huidige Emile Jacqmainlaan). Dit is een ontwerp van architect Adolphe Samyn en wordt eveneens beloond met 2.000 Bfr.⁸⁷. Ten slotte wordt de negentiende prijs toegekend aan de Modelschool, die is gebouwd in opdracht van de *Ligue de l'enseignement* aan de *Henegouwenlaan* (huidige Lemonnierlaan), naar ontwerp van Ernest Hendrickx⁸⁸. Houtstont kent de architect als collega aan de academie van Sint-Joost-ten-Node⁸⁹.

Houtstonts betrokkenheid bij de decoratie van de nieuwe boulevards beperkt zich echter niet tot de gelauwerde gevels. Aan het de

AFB. 23 Café Sésino, arch. Désiré De Keyser, ornamenten door het atelier Houtstont in *Album photographique des maison primées aux nouveaux boulevards à Bruxelles, 1872-1876, [1876]* (© fondation CIVA stichting).

Brouckèreplein decoreert hij nog twee gevels die niet in de prijzen zijn gevallen: het herenhuis op nr. 39 van Verboeckhoven door architect Janlet, en op het nr. 28, het huis van notaris Dedoncker, naar ontwerp van Partoes⁹⁰.

De deelname van Houtstont aan de decoratie van de architectuur langs de nieuwe boulevards bevestigt dat hij zich na ruim tien jaar activiteit in Brussel van een degelijk netwerk heeft weten te verzekeren. De architecten met wie hij in het kader van dit grootschalig stedenbouwkundig project samenwerkt zijn ofwel in verband te brengen met Beyaert – Maquet en Janlet zijn immers diens oud-leerlingen – of hebben een opleiding genoten aan de Brusselse Academie voor Schone Kunsten of zijn in verband te brengen met eerdere opdrachten. Zo stamt de kennisgeving met Bordiau ongetwijfeld van op de werf van de Congresskolom, waar hij tekenaar was in dienst van Poelaert.

De bebouwing langs de centrumlanen blijft schatplichtig aan de Franse invloed. Franse aannemers hebben een groot aandeel in de opbouw van het nieuwe centrum van Brussel nadat de Belgische investeerders afhaken. De Fransman Houtstont komt er dus terecht in een context die hem zeer vertrouwd is. De Parijse aannemer Jean-Baptiste Mosnier neemt een

81. Loyer, 53.

82. Fäcker 2015.

83. In het CV van Houtstont op naam van 'schultz' en gesitueerd op het de Brouckèreplein 29. Later nr. 33-35.

84. *Bouwen door de eeuwen heen* A-G, p. 246.

85. Heden Anspachlaan 117, *Bouwen door de eeuwen heen*, A-G, 1898, p.63.

86. De prijzenkalender dateert (wellicht) uit 1876, wanneer de prijzen worden uitgereikt door de gemeenteraad. Het curriculum dateert van 1889. In tussentijd (1876) is de Centrale Laan omgedoopt tot Anspachlaan. Dit kan de verwarring deels verklaren. (nvdr)

87. Houtstont maakt in zijn in 1887 handgeschreven curriculum melding van diverse gebouwen aan de Centrumlanen. Dankzij de daarin vermelde opdrachtgever en architect konden de bouwvoorvragen bewaard in het stadsarchief te Brussel worden opgespoord.

88. Dit gebouw wordt aan Houtstont gekoppeld in het BCB, 1891, tome 2, p. 23.

89. Lees hierover Hennaut 2000: 27-31.

90. Houtstont 1887.

AFB. 24
De beurs in opbouw. De ornamenten zijn nog niet uitgekapt, foto Jean Théodore Kämpfe in *Bourse de Commerce de Bruxelles. Travaux de construction. Différentes vues du chantier, 1869-1870* (© CIDEP).

zestig tal appartementsgebouwen voor zijn rekening, de meeste ontworpen door de Parijse architect Pierre-Joseph Olive. Niet alleen maakt hij gebruik van Franse materialen, maar op zijn werven staan ook Franse arbeiders⁹¹. Met één van die appartementsgebouwen kaapt Olive de zeventiende prijs weg. De Parijse formule van opbrengstgebouwen valt niet in de smaak bij de Brusselse cliënteel en in 1878 legt aannemer Mosnier de boeken neer.

Het *Hotel Continental* van 1873, naar ontwerp van Eugène Carpentier, is zeer schatplichtig aan Lescots Louvre in Parijs. Houtstont moet er een wat vreemd Aha-Erlebnis bij gehad hebben. De gevelsculpturen en ornamenten van het hotel komen pas echt tot hun recht nadat in 1893-1894 de Augustijnenkerk wordt afgebroken⁹² en het zicht op *Hotel Continental* niet langer belemmerd wordt.

De zichtbare aanwezigheid van Houtstont in zoveel gebouwen aan deze prestigieuze lanen kunnen echter zijn afwezigheid bij de meest op-

merkelijke realisatie in dit project niet verbloemen. Voor de afwerking van de Beurs verkiest architect Léon Suys de samenwerking met de Franse beeldhouwer Albert-Ernest Carrier-Belleuse. We hebben er het raden naar waarom Houtstont net dat kroonstuk van het 'nieuwe' Brussel niet op zijn actief kan zetten. De vele parallelle opdrachten van een overbevraagde Houtstont kunnen een verklaring bieden. Of is het architect Léon Suys die de voorkeur geeft aan het prestige van de speciaal voor deze ene opdracht uit Parijs overgekomen Carrier-Belleuse⁹³? (AFB. 24)

PRIVATE OPDRACHTEN

De periode van activiteit van Houtstont in Brussel valt samen met haar grootste bouwexplosie, die zich vooral buiten de Vijfhoek situeert. Het stadsbestuur berekent in 1875 dat er jaarlijks 21 kilometer gevel wordt bijgebouwd in de Brusselse randgemeenten⁹⁴. Het gaat dan hoofdzakelijk om privéwoningen. België is het

91. Brussel en de Zenne 1997: 25.

92. De gevel is gedemonteerd en is vandaag de voorgevel van de H. Drievuldigheidskerk in Elsene.

93. Wynsaw 2015: 156-158.

94. Vandenbreeden, Van Santvoort 1999: 20-21, verwijzend naar het BCB 1875: 49.

AFB. 25
Eigen woning van architect Louis De Curte in de Troonstraat 216-218 in Elsene, 1868 (A. de Ville de Goyet, 2021 © urban.brussels).

land waar het bezit van een individuele woning de bouwactiviteit bepaalt.

De aanstelling van een ornamentist gebeurt in overleg tussen de opdrachtgever, de architect en de aannemer die het huis bouwt. Het lijkt de logica zelve dat het advies en de ervaring van de architect hierin doorslaggevend zijn (AFB. 25).

We durven te veronderstellen dat als Beyaert, Janssens, De Curte en Balat voor hun grote en publieke opdrachten op Houtstont een beroep doen, ze hem dan ook aanbevelen bij hun private klanten. Dergelijke hypothese opent het perspectief op een omvangrijk, stilistisch gevarieerd en rijk oeuvre. We zien daarvan alvast een bevestiging in Houtstonts curriculum uit 1887, waarin hij enkele van zijn private realisaties opsomt. Zo werkt hij mee aan private woningen gebouwd door architect Maquet, onder meer aan de Louizalaan (AFB.26). De samenwerking met Beyaert bij private opdrachten wordt in ieder geval bevestigd door een foto uit het archief van Houtstont dat een gerealiseerd ornament in beeld brengt: de balkonconsole van het huis Godefroy aan de ingang van de Louizalaan (AFB.27). Dat huis, waarvan een eerste ontwerp teruggaat tot 1865 en dat in 1874 gebouwd wordt, is toonaangevend voor Beyaerts oeuvre

AFB. 26
Hoekgebouw aan de Louizalaan en de Charleroisesteenweg van arch. Henri Maquet, 1872-74 (DE21_545 © Verz. Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels).

AFB. 27
Balkonconsole van het huis van meubelmaker Joseph Godefroy, Louzalaan, 1874, arch. Henri Beyaert, fotoverzameling van het atelier Houtstont (© CIDEP).

re voor private klanten. Godefroy behoort tot het netwerk van Beyaert: hij is de schrijver die aan vele van zijn gebouwen meewerkt. De keuze voor Houtstont als ornamentist ligt hier voor de hand. Zij kennen elkaar vanop de werf van de Nationale Bank.

AFB. 28
Gipsmodel voor de woning van Barbanson aan de Louizalaan naar ontwerp van arch. Wynand Janssens. Fotoverzameling van het atelier Houtstont (© CIDEP).

Dat Houtstont foto's laat maken van gipsen modellen die in zijn atelier vervaardigd zijn, ligt in de lijn van wat gebruikelijk is⁹⁵. Zo stelt hij een portfolio samen van zijn werk. Er zitten foto's bij met nog een paar verwijzingen naar private opdrachtgevers. Voor Barbanson, die een woning heeft aan de Louizalaan van de hand van architect Wynand Janssens, gebouwd in 1885⁹⁶, maakt Houtstont een gipsmodel van een fronton. Voor dokter Van den Corput, die eigenaar is van de villa *La Clairière* aan de Waterlooosesteenweg naar ontwerp van architect Jules-Jacques Van Ysendyck in 1871⁹⁷, maakt Houtstont ornamenten. Ook hier zien we dat de lijn wordt doorgetrokken: architecten die met Houtstont samenwerken voor publieke opdrachten doen dat ook bij private opdrachten (AFB.28).

Realisaties voor private opdrachtgevers krijgen weerklank in *L'Emulation*, dat vanaf 1874 op initiatief van de *Société centrale d'architecture de Belgique* (SCAB) verschijnt. Het tijdschrift geeft een heterogeen beeld van de eigentijdse architectuurproductie⁹⁸. De private architectuur komt in het tijdschrift ruim aan bod. Architecten worden met naam en toenaam genoemd, maar de uitvoerders blijven er meestal onvermeld. Een zeldzame uitzondering wordt gemaakt voor een in 1888 gepubliceerde woning in de Eendrachtstraat in Elsene voor ingenieur Edouard Hannon, naar ontwerp van architect Jules Brunfaut⁹⁹. Het gebouw krijgt alle lof: "de bon goût, très soigné dans ses moindres détails"¹⁰⁰. De decoratie van de cartouches boven

95. Denk aan de foto's van de gipsen modellen van het Louvre, of aan de fotocollectie van Alban Chambon.

96. Duquenne 2007:151.

97. http://www.irismonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding_Zuid.Waterloosesteenweg.876.html

98. Verpoest 2003b: 203.

99. Het huis staat er nog steeds in de Eendrachtstraat 43. <http://www.irismonument.be/nl.Elsene.Eendrachtstraat.43.html>

100. *L'Emulation* 1888: 110, pl. 11-13. "getuigt van goede smaak, zeer verzorgd tot in het kleinste detail".

AFB. 29A
Herenhuis Hanon, Eendrachtstraat, 1885, door arch. Jules Brunfaut met ornamenten door het atelier Houtstont in *L'Emulation* 1888, pl. 11 (Universiteitsbibliotheek Gent).

Ci-dessous le détail de la dépense :

Maconnerie	fr. 7,400	*
Pierre bleue, compris sculpture	5,300	*
Fers divers, serrurerie, calorifère	3,950	*
Pavements	1,100	*
Charpente et menuiserie	12,300	*
Couverture et plomberie	2,650	*
Plafonnage et ornements	4,900	*
Glaces et vitres	1,300	*
Marbrerie	3,800	*
Peinture	5,200	*
Papiers peints	1,300	*
Divers	800	*
	Fr. 50,000	*

AFB. 29B
Overzicht totale kostprijs van het herenhuis Hanon in *L'Emulation* 1888, kol. 110 (Universiteitsbibliotheek Gent).

de vensters en van de uitkragende versiering van de erker wordt uitgevoerd naar de modellen van Houtstont. Het tijdschrift geeft – en ook dat is heel uitzonderlijk – het kostenplaatje mee van dit herenhuis, dat in totaal 50.000 Bfr heeft gekost. Edouard Hannon is als ingenieur werkzaam bij Solvay en professor aan de Brusselse universiteit, maar hij zal vooral naamsbekendheid krijgen door zijn fotografie. In 1904 ruilt hij zijn herenhuis aan de Eendrachtstraat in voor een nieuwe woonst in art-nouveaustijl aan de Brugmannlaan in Sint-Gillis, eveneens naar de plannen van Jules Brunfaut. Of Houtstont ook daar de hand in heeft, is niet geweten (AFB. 29A, 29B).

HOUTSTONT ALS AUTONOOM ONTWERPER VAN INTERIEURS

Via de opdrachten in representatieve gebouwen kan Houtstont zijn reputatie opbouwen en aan geloofwaardigheid winnen bij een elitaire cliënteel. Houtstonts bijdrage in de interieurs van de Nationale Bank, van het koninklijk paleis en in het Brusselse stadhuis laten blijken dat hij van vele markten thuis is. In het Brusselse stadhuis – waar het interieur als toegankelijk voor de Brusselse elite kan worden beschouwd – maakt Houtstont in de periode 1884-1888 de houtsculptuur van lambriseringen en meubilair voor het kabinet van de burgemeester en de Maximiliaanzaal¹⁰¹, marmeren schouwen, gipsen modellen voor bronzen haardgarnituren en werkt hij naar de ontwerpen van stadsarchitect Pierre Victor Jamaer ook aan de kandelaars die de raadzaal moeten verlichten¹⁰².

Al heel vroeg in zijn carrière werkt hij mee aan de interieurs van de rijkste Belgen. Mogelijk is hij betrokken bij de binnenafwerking van het paleis van de markies van Assche in de Leopoldwijk, dat in het begin van de jaren 1860 voltooid wordt. Samen met Beyaert werkt hij wellicht mee aan de inrichting van het kasteel in Wespelaar in opdracht van Edmond Willems – eigenaar van brouwerij Artois – en in Namen aan het herenhuis van kunstschilder Kegelman. Het zijn realisaties met een uitzonderlijk decoratief en eigentijds karakter. Dergelijke opdrachten staan model voor de materiële leefcultuur van de burgerij in de tweede helft van de 19de eeuw. (AFB.30)

Het interieur is de uitdrukking van de persoonlijkheid en status van de bewoners. Het is de plaats waar het burgergezin door anderen wordt beoordeeld¹⁰³. Je salon of eetkamer laten decoreren door de kunstenaar die ook aan het interieur van het koninklijk paleis heeft meegewerkt, biedt een garantie voor prestige.

Bij de inrichting van de private leefomgeving neemt de opdrachtgever het heft zelf in handen. J. De Waele, redacteur van het tijdschrift *L'Emulation*, klaagt in 1887 over de modieuze grilligheid die heerst in het interieur en waar de architect in zekere zin buiten spel wordt gezet: "(...) arrêtons-nous un moment aux décorations intérieures. La construction d'une nouvelle maison est arrêtée.... Monsieur veut avoir un fumoir style flamand, mais madame trouve que le style français est beaucoup plus élégant; elle a en-

AFB. 30 Eetkamer in het eigen huis van stadsarchitect Jamaer aan de Stalingradlaan 62 te Brussel, 1876. Het is goed mogelijk dat architect Jamaer voor de binnendecoratie van zijn woning beroep deed op Houtstont met wie hij vaak samenwerkte in het Brussels Stadhuis (A. de Ville de Goyet, 2018 © urban. brussels).

*tendu parler de François Ier, de Henri II (...). À son tour madame voudrait un petit salon mauresque; oh mais c'est qu'elle en raffole positivement. Monsieur, plus utilitaire, lui demande la concession de ne pas faire trop mauresque, vu qu'il veut se réserver de changer le style ultérieurement. Et voilà!...*¹⁰⁴

Aangespoord door het voorbeeld van de *Great Exhibition* in Londen in 1851 zijn er ook in Brussel vanaf het midden van de 19de eeuw talrijke nationale tentoonstellingen waar de burgerij kennis kan maken met eigentijdse producten van eigen bodem. De interieurdecoratie is daar een belangrijk onderdeel van. Zo wordt het 'Vlaams Huis' van Charle-Albert in Watermaal-Bosvoorde opengesteld voor het publiek bij tentoonstellingen in 1874, 1880 en 1888¹⁰⁵. De catalogus van de *Exposition des arts industriels contemporains*, georganiseerd naar aanleiding van het vijftigjarig bestaan van België, toont

101. SAB OW 7235, gipsmodellen voor de decoratie van kabinet van de Burgemeester, uitvoering lambriseringen in hout, marmeren schouw, bronzen, correspondentie Houtstont periode 1885-1888, SAB OW 7232, 10 stoelen en 2 tafels in Lodewijk XVI-stijl voor de Maximiliaanzaal naar modellen van Houtstont, prijsofferte 07.10.1888.

102. SAB OW 7235, correspondentie tussen Houtstont en Jamaer. Er is al sprake van die kandelaars in 1871 en dan worden er al modellen uitgewerkt. In de periode 1887-1888 worden opnieuw verschillende modellen uitgewerkt die aan het schepencollege worden voorgelegd. De kandelaars zijn ten slotte nooit uitgevoerd.

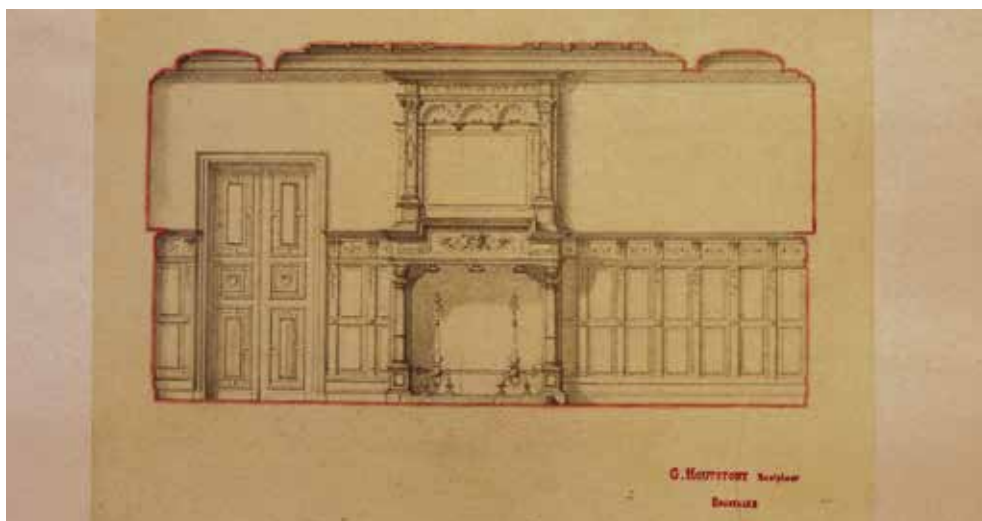
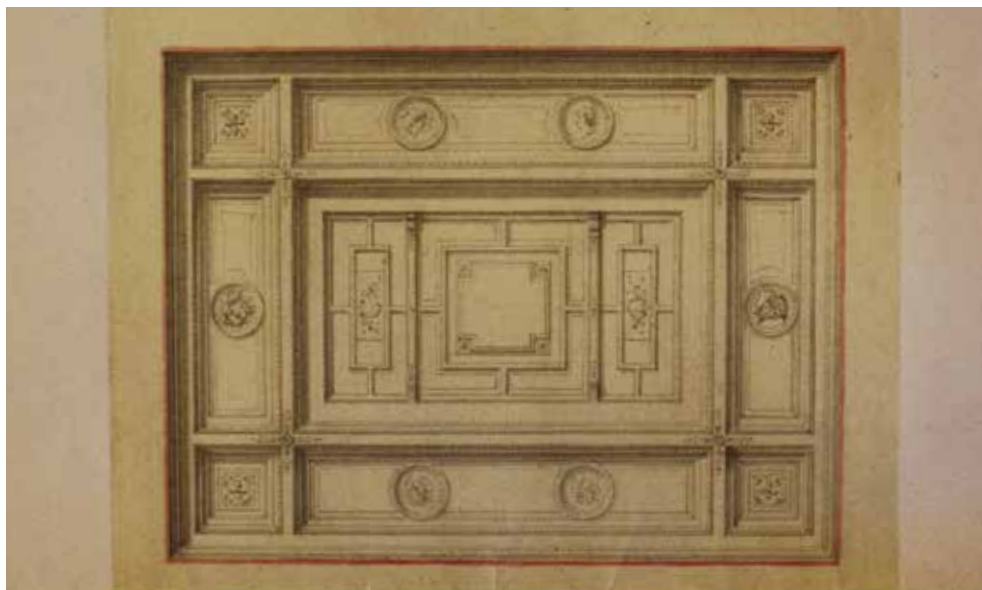
103. Schoonjans 2007: 251.

104. De Waele 1887: 33. Ook geciteerd door Aubry & Vandenbreen 1994: 179-180. "(...) laat ons even stilstaan bij het moment van de interieurdecoratie. De bouw van het nieuwe huis is stopgezet... mijnheer wil een rookkamer in Vlaamse stijl, maar mevrouw vindt de Franse stijl veel eleganter; zij heeft horen vertellen over 'François I' of 'Henri II' (...) Op haar beurt wil mevrouw een klein salon in moorse stijl; oh maar zij is daarover in de wolken. Mijnheer is meer praktisch ingesteld, hij vraagt haar om niet 'te moors' te doen, omdat hij de mogelijkheid wil ophouden de stijl later nog te veranderen. En dus!..."

105. Prina 2016: 70.

AFB. 31

Ontwerp voor een wand met schouw, lambrisering en plafond, met stempel van G. Houtstont, beeldhouwer Brussel (©KBR Prentenkabinet FH, map 15 SIII 37933).

rijke interieurs van de hand van onder meer Charle-Albert en Jules-Jacques Van Ysendyck¹⁰⁶. In het tijdschrift *L'Emulation* ligt de klemtoon op architectuur, maar er worden ook regelmatig rijk versierde burgerlijke interieurs getoond.

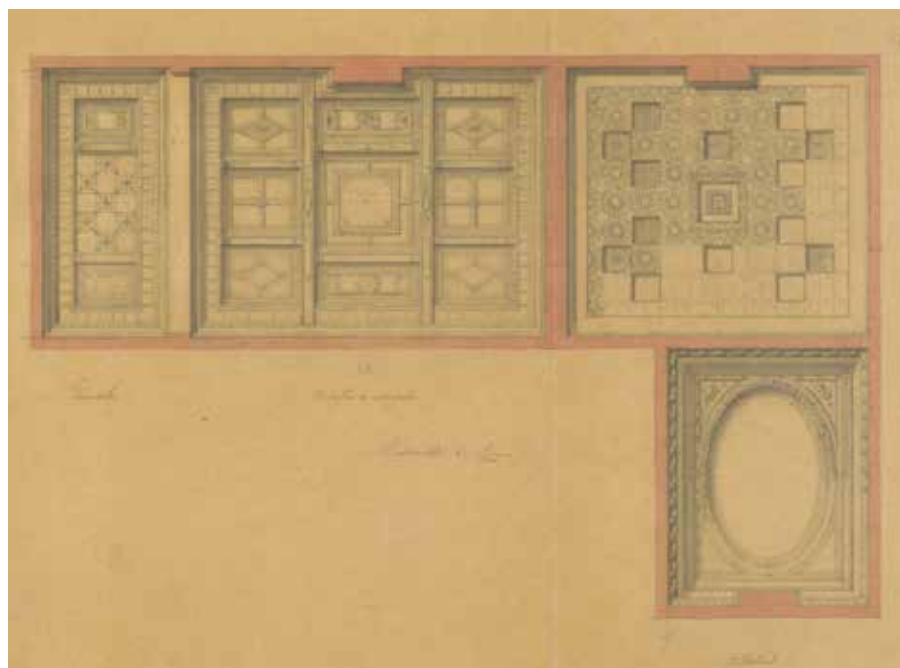
De ornamentist is uitstekend geplaatst om de architect en de opdrachtgever bij te staan in het bepalen van de interieurdecoratie. Bij de inrichting van het herenhuis Clymans in de Leopoldwijk in 1908 ontvangt Houtstont van architect Saintenoy een lijst van alle toe te passen stijlen in het interieur van de woning. Saintenoy vertrouwt erop dat Houtstont daarmee verder aan de slag kan¹⁰⁷ (AFB. 31).

Houtstont speelt in op de vraag van de burgerrij. Zijn archief – of wat daar nog van overblijft en in zoverre de tekeningen te identificeren zijn – vormt een aanwijzing voor de autonome ontwerpactiviteit van de ornamentist voor privé-opdrachtgevers. De namen die op de tekeningen met potlood zijn bijgeschreven wijzen in de richting van de Brusselse adel en elite¹⁰⁸. Hij tekent interieurs die volledig zijn afgestemd op de eigentijdse smaak. Volledige kamers worden voorgesteld – wanden, vloer en plafond opengevouwen – waardoor de klant een duidelijk beeld krijgt van hoe de eetkamer of het salon er zal uitzien. Alle stijlen komen aan bod en de variaties binnen één stijlregister zijn ontelbaar.

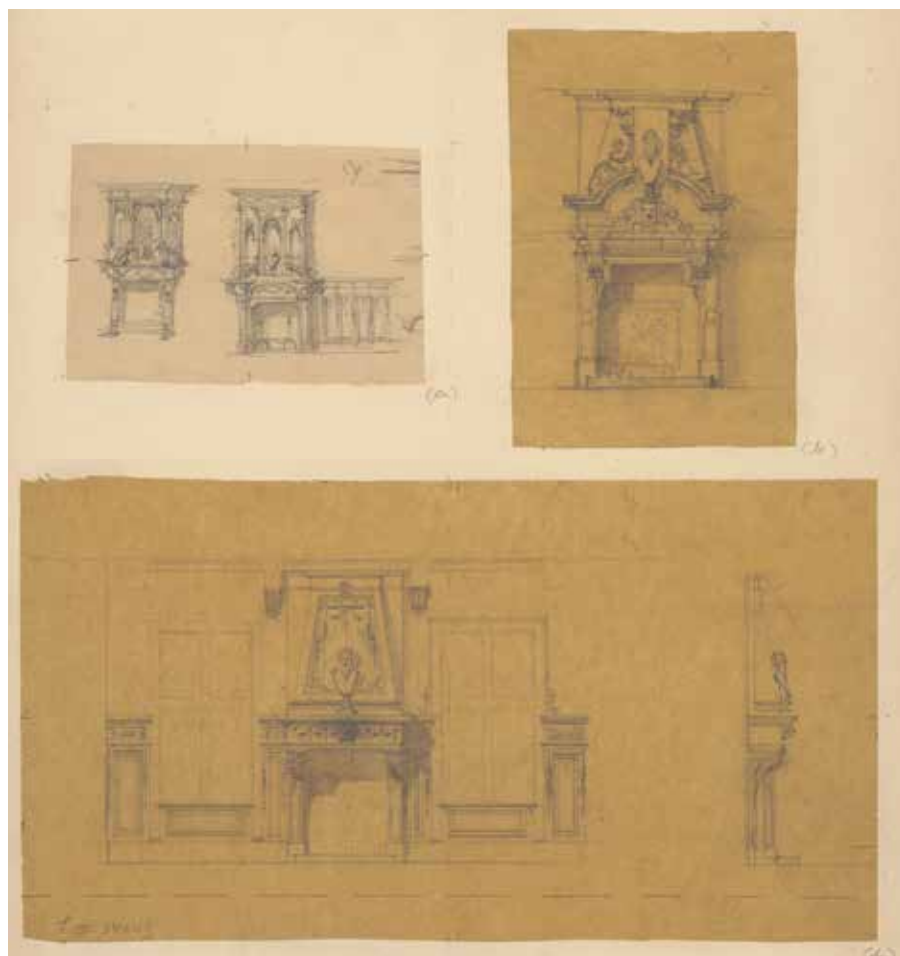
106. Prina 2016: 73.

107. KBR Pr., FH, map 12, SIII 37776 Brief van Paul Saintenoy aan Houtstont 17.12.1908, Duquenne 2015:196.

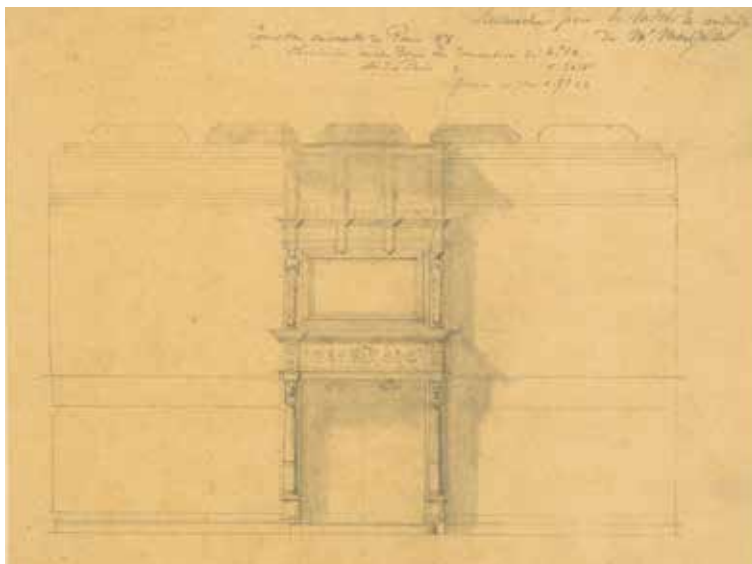
108. Beaufort, Brugmann, Cauderlier, Dansaert, d'Oultremont, Dremel, Errera, Frère-Orban, Madoux, Meeûs, Prudhomme, Warocqué, Wittouck etc., zie ook Duquenne 2015, 193-200.

AFB. 32
Ontwerp van Houtstont voor een opeenvolging van plafonds voor opdrachtgever Delanier. (©KBR Prentenkabinet FH, map 15 SIII 37914).

AFB. 33
Ontwerpen van Houtstont voor een schouw (©KBR Prentenkabinet FH map 3 SIII 34643).

<

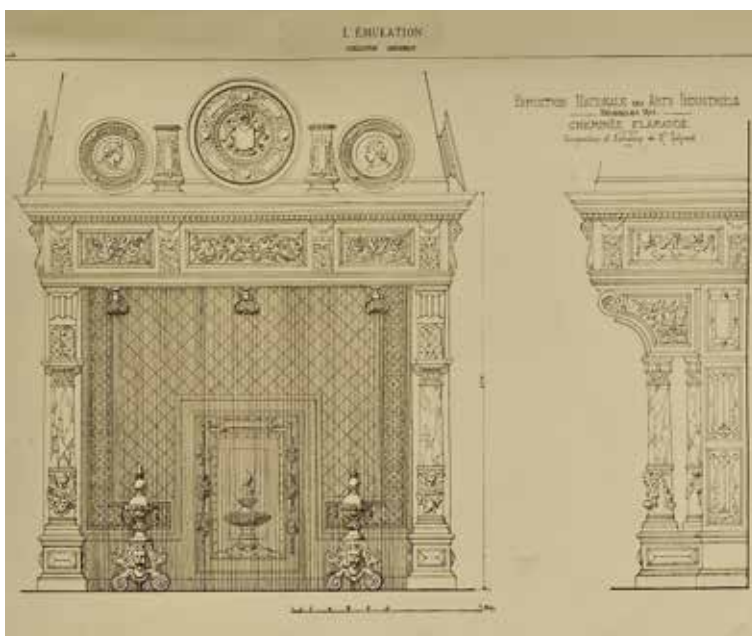
AFB. 34A

Ontwerp van Houtstont voor de schouw van de eetkamer van het hotel Mengelle, Koningsstraat Brussel, herbruikt in het Belgisch paviljoen op de Parijse Wereldtentoonstelling in Parijs in 1878 (©KBR Prentenkabinet FH map 15 SIII 37954).

>

AFB. 34B

Vlaamse schouw, ontworpen en uitgevoerd door M. Tulpinck. L'Émulation, 1874-1875, pl. 15 (Documentatiecentrum van urban brussels)

klant kijkt ongetwijfeld over de schouder mee en heeft zijn zeg in het ontwerp. Vaak worden er meerdere voorstellen uitgewerkt om tot één finale versie te komen. De schetsen en ontwerpen van Houtstont tonen dat zoekproces (AFB.33).

Oprachtgevers verwachtten een exclusief interieur. Die uniciteit moet echter met een korrel zout worden genomen. Modellen worden gecombineerd en gerecupereerd. Zo blijkt het ontwerp voor de schouw in het Belgisch paviljoen op de Wereldtentoonstelling in Parijs van 1878 geïnspireerd te zijn op het schouwontwerp voor het hotel *Mengelle* in Brussel¹⁰⁹. Dit gebouw, gelegen in de Koningsstraat, werd in 1865 aangepast door architect Léon Suys en zou in 1910 vervangen worden door het Astoria Hotel waar Houtstont opnieuw aan meewerkt.

Het stijlpluralisme is toonaangevend voor het burgerlijke interieur van de 19de eeuw. Voor Delanier tekent Houtstont een enfilade van plafonds waarbij elke kamer een andere stijl krijgt, van de veranda over de eetkamer in neorenaissance via de oriëntaalse kamer naar het salon in Beaux-Artstijl (AFB.32).

Blikvanger in het interieur blijft de schouw die symbool staat voor huiselijkheid. Rond de schouw in de eetkamer verzamelt de familie. Er worden verschillende variaties uitgetekend; de

De gelijkenis die er bestaat tussen de vele schouwen en wanden zoals die te zien zijn tijdens de snel op elkaar volgende Wereld- en nationale tentoonstellingen en in vaktijdschriften, geven aan hoe dicht de ontwerpers in elkaars buurt zitten met hun stijlkamers (AFB. 34A, 34B).

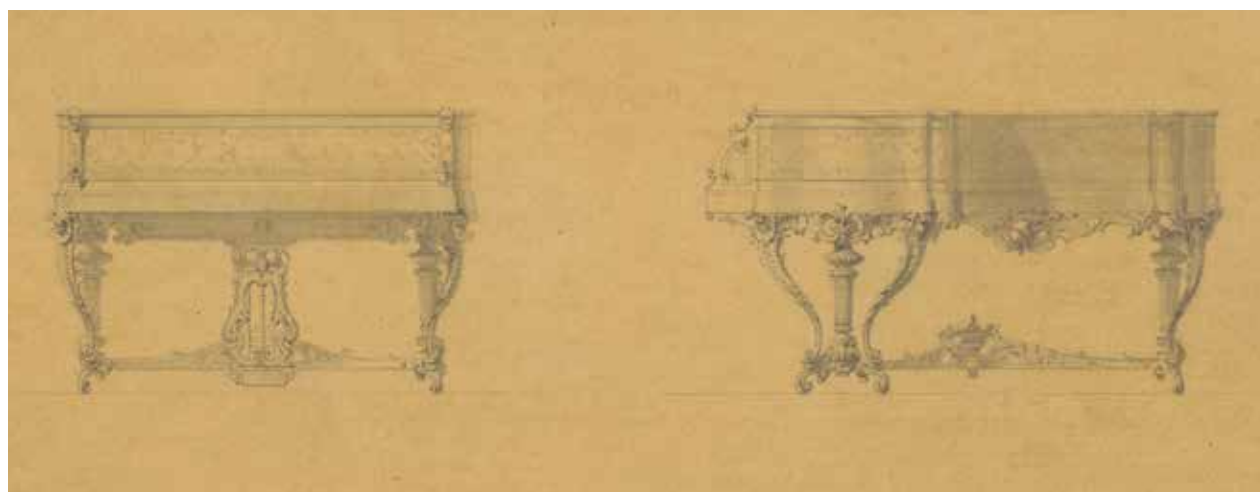
De vele honderden tekeningen die nog bewaard zijn in het archief van Houtstont bevatten handgeschreven stijlaanduidingen – het bewijs dat ze oorspronkelijk in een klassement per stijl

109. Verhelst 2011: 12.

AFB. 35A

Ontwerp van Houtstont voor een piano in renaissancestijl (©KBR Prentenkabinet FH map 19 SIII 38003).

AFB. 35B

Ontwerp van Houtstont voor een piano in Lodewijk-XV stijl (©KBR Prentenkabinet FH map 19 SIII 38002).

werden opgeborgen. Een systeem dat toelaat om op vraag van de klant 'modeltekeningen' tevoorschijn te halen en zo de voorbeelden te bekijken en tot een keuze te komen. Houtstont tekent ook meubilair: tafels, stoelen en zelfs voor de meest veeleisende klant een piano in verschillende stijlvarianten (AFB. 35A, 35B).

Hoe belangrijk de interieurdecoratie is in de carrière van Houtstont blijkt op de Wereldtentoonstellingen waaraan hij deelneemt en waar hij vooral interieurelementen toont waarvan hij zelf de auteur is¹¹⁰.

STATUOMANIE

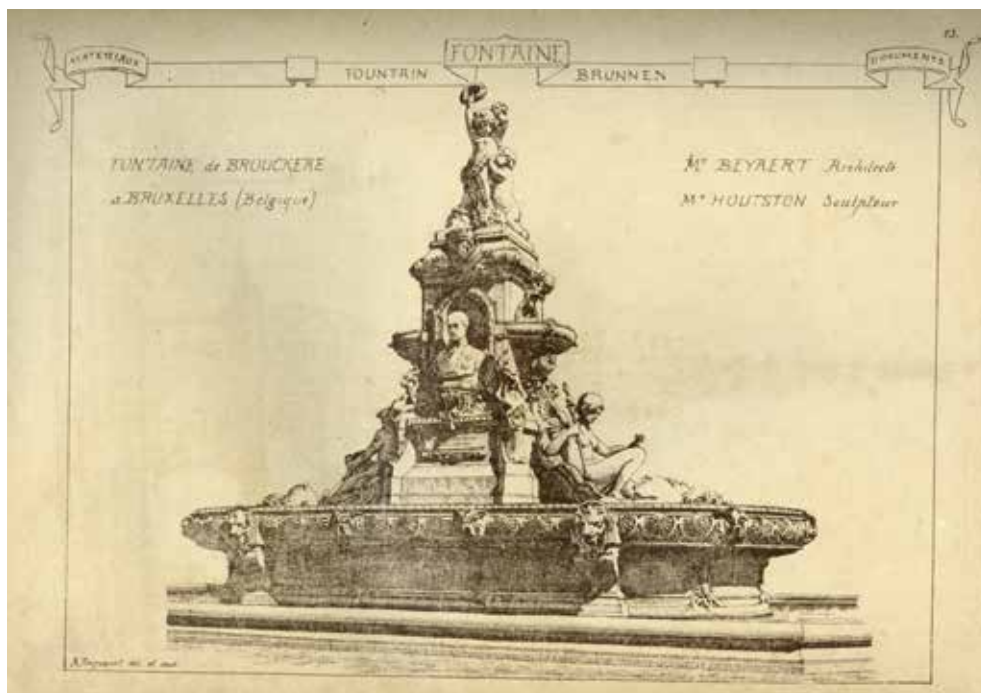
"Aujourd'hui, pour que l'engouement des statues continue, ce ne sont plus les statues qui manqueront aux places, c'est les places qui manqueront aux statues."¹¹¹

Deze bedenking van de redacteur van het Brusselse kunsttijdschrift *La Renaissance* in 1849 plaatst een kritische noot bij de overvloed aan standbeelden, de zogeheten 'statuomanie'. Die is het gevolg van een wet uit 1835 die besliste om standbeelden op te richten ter

110. Zie kadertekst Wereldtentoonstellingen.

111. La Statuomanie in *La Renaissance illustrée, Chroniques des arts et de la littérature*, jg.11, Brussel, 1849 p. 67, "Om het enthousiasme voor de standbeelden van vandaag aan te houden, zijn het niet meer de beelden die ons ontbreken maar de plekken, er zijn niet genoeg plekken om er standbeelden te plaatsen."

AFB. 36A
De Brouckèrefontein, arch.
Beyaert, 1866, ornamenten
door Houtstont (uit Raguenet,
1872-1921, Fontaine)

AFB. 36B
De Brouckèrefontein, verplaatst van de Naamse Poort naar de Jan Palfynsquare in Laken (A. de Ville
de Goyet, 2021 © urban.brussels)

ere van belangrijke personen uit de Belgische geschiedenis. De wet had een drievoudig doel voor ogen: het patriotisme in de jonge natie ondersteunen, kansen geven aan beeldhouwers van eigen bodem én het volk opvoeden¹¹². In een eerste fase worden er vooral standbeelden opgericht als eerbetoon aan de onafhankelijkheidsstrijders (standbeeld voor Belliard, Martelarenmonument) en zijn het de grote historische figuren die een standbeeld krijgen (Godfried van Bouillon, Andreas Vesalius, graven van Egmont en Hoorn). Onder het bewind van Leopold II wordt de statuomanie ingeschakeld in een stedenbouwkundige visie en treedt de idee van stadsverfraaiing sterk op de voorgrond. De standbeelden eren niet langer alleen grote historische figuren, maar plaatsen ook eigentijdse bewindvoerders op een sokkel. Nieuwe stadsparken worden beeldentuinen (Kleine Zavel, Kruidtuin) en de volledige stad groeit uit tot een beeldenmuseum in openlucht.

Wanneer Houtstont in Brussel aankomt, is die ontwikkeling al volop aan de gang. De opdrachten voor standbeelden en fonteinën blijven toenemen. Architect Beyaert laat zich in deze niet onbetuigd en zoals te verwachten betreft hij Houtstont bij zijn projecten. Al heel snel is er een eerste samenwerking rond de fontein die opgericht wordt ter ere van de in 1860 overleden Brusselse burgemeester Charles de

112. Stynen 1998: 28-29.

AFB. 37A
De Anspachfontein, arch. E. Janlet met ornamenten door het atelier Houtstont (A. de Ville de Goyet, 2021 © urban.brussels)

Brouckère. Onder zijn bewind werd de hoofdstad tussen 1848 en 1860 van waterleiding voorzien en dit wordt het onderwerp van het monument, hoewel Beyaert onderstreept dat voor hem “des considérations d’art et d’ornementation”¹¹³ van doorslaggevend belang zijn in het ontwerp. Voor de sculptuur wordt beroep gedaan op de beeldhouwers Edouard Fiers en Pierre Dunion (1827-1888). Alle ornamenten worden uitgevoerd door Houtstont¹¹⁴. Die is van in het begin bij het project betrokken, want in 1862 maakt hij een gipsen model van de fontein. Vermits hij dan nog niet over een eigen atelier beschikt, zit er niets anders op dan die maquette te maken in het nog in aanbouw zijnde Hotel van de gouverneur van de Nationale Bank, waar Houtstont zijn atelier heeft (AFB. 36A, 36B).

Samen met Beyaert werkt Houtstont ook nog in 1887-88 aan de fontein op het Beursplein, opgedragen aan Auguste Orts, liberaal politicus en rechterhand van Anspach tijdens de grote saneringswerken¹¹⁵.

Houtstont werkt ook mee aan de Anspachfontein, naar ontwerp van architect Emile Janlet. De plaatsing is symbolisch. Het de Brouckèreplein vormt immers het scharnierpunt van de nieuwe lanen op de overwelfde Zenne, het levenswerk van de in 1879 overleden burgemeester Jules Anspach.

AFB. 37B
Dolfijnen op de Anspachfontein, uitgevoerd door Houtstont (A. de Ville de Goyet, 2021 © urban.brussels)

De bestelling van de fontein dateert uit 1890, maar het monument is pas voltooid in 1897. Een obelisk in Schots graniet wordt bekroond met een bronzen Sint-Michiel, patroonheilige van de stad – een beeld van Pieter Braecke. Het portretmedaillon van Anspach is van de hand van Paul De Vigne, wiens gezondheidsproblemen voor heel wat vertraging zorgen. Twee allegorische vrouwen die de stadsmagistratuur en de erkenning van de stad moeten voorstellen, flankeren de obelisk. Dit zijn beelden van Julien Dillens (AFB. 37A, 37B).

Het waterbekken is omringd door ‘zeedraaken’ van de hand van beeldhouwer Godefroid Devreese (1861-1941). De ornamenten – dolfijnen, guirlandes, wapenschilden van de gilden en omkadering van het portretmedaillon – worden naar de modellen van Houtstont uitgevoerd. Deze fontein is de zoveelste illustratie van de samenwerking tussen kunstenaars en aannemers. Aannemer Antoine Beernaert plaatst de granieten obelisk. Verschillende bronggieterijen worden aan het werk gezet: de *Compagnie des Bronzes*, Peterman en H. Luppens & Cie¹¹⁶. Houtstont is opnieuw van in het begin bij het project betrokken, want in 1893 maakt hij een gipsen maquette van het monument¹¹⁷. Architect Janlet ziet in de ornamentist een trouwe en onontbeerlijke partner: “Je considère Mr Houtstont, qui s’est jusqu’ aujourd’hui occupé des maquettes, comme le collaborateur qui m’est nécessaire, vu d’une part le caractère du monument et la nécessité de finir en temps désiré pour tout le monde.”¹¹⁸

113. “artistieke en decoratieve overwegingen”, SAB OW 9044, brief van Beyaert aan het college van burgemeester en schepenen van de stad Brussel 15.05.1862.

114. Meirsschaut 1900: 26, Van Lennep 2000: 69.

115. SAB OW 9043, Meirsschaut 1900:146, Bouwen 1989:152.

116. SAB OW 9042, Meirsschaut 1900: 140, Bouwen, 1989:110, 239, Van Lennep 2000:105-107, Tinck 2019: 8-47.

117. SAB OX 9042, brief van Houtstont aan Janlet 11.12.1893.

118. SAB OW 9042, brief van Janlet aan het schepencollege 26.06.1896, geciteerd Tink 2019: 33. “Ik beschouw dhr. Houtstont, die zich tot vandaag met de maquettes heeft bezig gehouden, als een noodzakelijke medewerker, gelet enerzijds het karakter van het monument en anderzijds het feit dat iedereen wenst dat alles op tijd klaar is.”

Houtstont speelt nog een rol in diverse andere kleinere monumenten en fonteinen, waaronder een herdenkingsplaat uit 1894 opgedragen aan Jean Jacobs, stichter van het Belgisch college in Bologna, op de hoek van de Waterloolaan en

het Jan Jacobsplein, op een woning naar ontwerp van architect Jules Brunfaut¹¹⁹. Ook een herdenkingsplaat opgedragen aan Edouard Agneessens naar ontwerp van architect Jules-Jacques Van Ysendyck is van zijn hand¹²⁰.

AFB. 38
Mausoleum Goblet d'Alviella,
1887, Court-Saint-Etienne, arch.
Adolphe Samyn, uitgevoerd
door het atelier Houtstont
in L'Emulation 1888, pl.21
(Universiteitsbibliotheek Gent).

119. Meirsschaut 1900:53,
Bouwen 1993:119.

120. SAB SK IP II 2561, 42 in het
dossier diverse documenten
van Houtstont, Bouwen
1989:319.

GRAFKUNST

Parallel aan de statuomanie en in eenzelfde geest kent de funeraire kunst in de 19de eeuw een bloeiperiode. Op Brusselse begraafplaatsen staan graftekens die de allures hebben van stadsmonumenten. Georges Houtstont laat zich hierin opmerken door mee te werken aan enkele zeer uitzonderlijke graftekens die ook in de contemporaine vakliteratuur aandacht krijgen.

Burgemeester Jules Anspach, die in 1875 het initiatief had genomen voor de aanleg van de nieuwe Brusselse begraafplaats op het grondgebied van Evere, wordt er kort na de openstelling in 1879 zelf begraven aan het zogeheten 'Rond punt der Burgemeesters' onder een monumentaal grafteken. Stadsarchitect Pierre Victor Jamaer tekent drie ontwerpen waaruit het college van schepenen en burgemeester Charles Buls in de zitting van 1 augustus 1879 het project nr. 1 selecteren¹²¹. Het grafmonument heeft de vorm van een cippe die wordt bekroond met een sarcofaag waarover een lijkwade is gedrapeerd. Het klassieke en statige monument is rijkelijk versierd met ornamenten en volledig in hardsteen uitgevoerd. De stad beslist op 20 juli 1880 om de uitvoering van de modellen voor het monument aan Houtstont toe te wijzen¹²². Het grafteken van Jules Anspach wordt gepubliceerd in het album van J. Fonteyne, *Recueil d'architecture funéraire*, waarmee het op zijn beurt een model wordt in de funeraire architectuur.

Aan hetzelfde 'Rond punt der Burgemeesters' staat nog een ander monument waaraan Houtstont meewerkte. Het graf van de L'Eau d'Andrimont, advocaat aan het Hof van Beroep in Brussel en schepen in diezelfde stad, komt er op initiatief van de *Association pour secourir les pauvres honteux* waarvan de L'Eau d'Andrimont voorzitter was. Begin 1885 wordt er een wedstrijd uitgeschreven onder patronage van koning Leopold II. De jury bekroont het ontwerp van architect Ernest Acker. Het grafteken draagt een bronzen portretmedaillon van de overledene dat wordt toevertrouwd aan de zorg van beeldhouwer Julien Dillens¹²³.

Het hoogtepunt van Houtstonts bijdrage aan de grafkunst is ongetwijfeld het familiemausoleum Goblet d'Alviella op de begraafplaats van Court-Saint-Etienne, opgericht in 1885-87. Eugène Goblet d'Alviella is professor aan de *Université Libre de Bruxelles* waar hij houder is van een leerstoel 'Geschiedenis van de godsdiensten'.

Het grafteken is bezaaid met symbolen van uiteenlopende godsdiensten. Architect Adolphe Samyn zelf noemt het een voorbeeld van hindoe architectuur. Het silhouet van het monument is op zijn minst bevreemdend voor onze Europese funeraire cultuur. Samyn is logebroeder van Goblet d'Alviella en om die reden ook de ontwerper van de vrijmetselaarstempel voor de loge van *Les Amis Philantropes* in Brussel¹²⁴. De uitvoering van het grafteken wordt toevertrouwd aan de zorg van Houtstont¹²⁵ (AFB. 38).

Op de begraafplaats van Ukkel aan de Dieweg staan twee klassieke monumenten kort bij elkaar, naar ontwerp van architect Henri Maquet. Het zijn monumenten van de bankiersfamilie Lambert. Een eerste monument dateert van 1886¹²⁶. Plannen voor eenzelfde monument, gedateerd in 1909, zijn bewaard in de archieven van Houtstont, maar vermelden de naam Bauer¹²⁷.

WAT MET DE ART NOUVEAU?

Het valt op dat Houtstont weinig of niet aanwezig is in de art nouveau, nochtans een stroming die voor Brussel van grote betekenis is vanaf 1893 tot aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog en dus nog overlapt met de periode waarin Houtstont actief is.

De reden ligt bij een combinatie van factoren. Houtstont werkt samen met architecten die het hoogtepunt in hun carrière bereiken nog vóór de art nouveau doorbreekt. Hij is vooral thuis in het alfabet van de klassieke vormtaal en de neostijlen en heeft daar de handen mee vol. Houtstont is bovendien vooral betrokken bij grote representatieve en publieke opdrachten. De art nouveau is in dat segment van de architectuur niet sterk aanwezig.

Het ornament blijft in de periode van de art nouveau een zeer belangrijke rol spelen in de architectuur. Paul Hankar leunt in de toepassing van het ornament nog sterk aan bij zijn leermeester Beyaert. Hij blijkt een beroep te doen op een oud-medewerker van Houtstont, de ornamentist Felix Coosemans¹²⁸. Houtstont werkt samen met Paul Saintenoy, niet in diens art nouveau oeuvre, maar wel voor zijn meer klassiek geïnspireerde werken.

Houtstont kent Victor Horta, aan wie hij een huis verhuurt aan de Charleroisesteenweg in de periode 1894-1900. Er is evenwel geen enkele

121. SAB Begravingen, dossier 12.

122. SAB Begravingen, dossier 12.

123. andervelde 1991: 230 (concessie 686). Het is Cecilia Vandervelde die Houtstont met dit grafmonument in verband brengt.

124. Celis 2002: 170.

125. Samyn 1888: 146.

126. Piryns 1993: 2-3.

127. KBR Pr. FH, map 23 S38114.

128. Zie Hfdst 8.

AFB. 39
Gipsmodellen voor kapitelen van arch. Victor Horta ((©KIK-IRPA, Brussel, cliché M102322).

Horta voorziet in zijn eigen atelier in de Amerikaansstraat een ruimte op de gelijkvloerse verdieping waar het mogelijk is om modellen uit te werken. Net als zijn leermeester Balat beseft Horta dat het belangrijk is controle te hebben over de uitwerking van realisaties tot in het kleinste detail. De tekeningen zijn slechts één stap in dat proces. De stap naar driedimensionaliteit en uitvoering is cruciaal. Horta wenst dat proces van dichtbij te kunnen opvolgen. Het atelier wordt geleid door twee beeldhouwers: Leider en Rosenberg¹³⁰. Van de ontelbare gipsen modellen die voor elk ornament moeten worden gemaakt – of dat nu voor een uitvoering in steen, brons of hout betreft, maakt geen verschil – is slechts een fractie bewaard gebleven in de collectie van het Hortamuseum. Een paar oude foto's zijn in deze context een belangrijke bron (AFB.39). Ook de presentatie van de gipsmodellen – tegen een rijke achtergrond van textiel – past helemaal in de manier waarop beeldhouwers dergelijke plaastermodellen presenteren en zodoende het gipsmodel voor een ornament optillen tot autonoom kunstobject.

aanwijzing dat zij ooit hebben samengewerkt. Horta blijkt in de meeste van zijn realisaties niet te werken volgens de Franse methode, die erin bestaat de ornamenten *in situ* uit te kappen, maar eerder het systeem toe te passen waarbij de steenleveranciers zelf de stenen bewerken. Dit betekent in de praktijk dat de architect de tekeningen aanlevert, zodat de steenkappers die verbonden zijn aan de steengroeve de ornamenten kunnen uitvoeren. Voor het hotel Aubecq, waar Horta zoals steeds een uitzonderlijk plastische steenbewerking in de gevel integreert, moeten er op vraag van de steenleveranciers in ieder geval extra tekeningen en gipsmodellen gemaakt worden. Zo kunnen de steenkappers en 'appareilleurs' de ornamenten – die als onuitvoerbaar worden bestempeld – toch uitwerken. Voor de ploeg van Horta betekent dat drie jaar extra werk¹²⁹.

129. Goslar 2012: 257.

130. Goslar 2012: 279.

Hoofredactie

Stéphane Demeter

Redactiecomité

Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Griet Meyfroots, Valérie Orban en Cecilia Paredes

Redactiesecretariaat

Paula Dumont, Cecilia Paredes

Coördinatie dossier

Paula Dumont, Griet Meyfroots

Coördinatie iconografie

Paula Dumont, Griet Meyfroots

Auteurs/redactionele medewerking

Linda Van Santvoort

Nalezing

Koenraad Raeymaekers en de leden van het redactiecomité

Vertaling

Linguanet

Eindredactie Nederlands

Okke Bogaerts, Paula Dumont

Eindredactie Frans

Cecilia Paredes, Stéphane Demeter

Vormgeving en ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verspreiding en abonnementenbeheer

Cindy De Brandt, Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Lode De Clercq, mevr. Deconinck, voorzitter van het Hof van Cassatie, Davy Depelchin, Xavier Duquenne (†), Jules Huysmans, Christophe Loir, Daniel Menchior, Griet Meyfroots, Laura Porcu, Frederik Tinck, Tom Verhofstadt, Bénédicte Verschaeren, Pierre-Yves Villette

Verantwoordelijke uitgever

Bety Waknine, Directeur-generaal, urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

urban.brussels
Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.urban.brussels
bpeb@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

033 - Lente 2020
Lucht, warmte, licht

034 - Lente 2021
Kleuren en texturen

Alle artikels kunnen
geraadpleegd worden op
www.erfgoed.brussels

Lijst met afkortingen

AKG – Archief Kasteel van Gaasbeek
AKP – Archief Koninklijk Paleis
ARA – Algemeen Rijksarchief (Brussel)
GASG- Gemeentearchief Sint-Gillis
CIDEP Centre d'information, de documentation et d'étude du patrimoine
CIVA – Centre international pour la ville, l'architecture et le paysage
KBR Koninklijke Bibliotheek
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
KMKG – Museum Kunst & Geschiedenis
KMSKA - Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van Antwerpen
KMSKB – Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
NBB – Nationale Bank van België
SAB – Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2021/6860/009

Cette revue paraît également en Français sous le titre « Bruxelles Patrimoines ».

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie. Dit nummer is volledig gewijd aan een monografie over de beeldhouwer-ornamentist Georges Houtstont. Deze 'nobele onbekende' werkte in de luwte samen met de grote namen uit de Belgische architectuur van zijn tijd aan een indrukwekkend aantal openbare gebouwen en monumenten en had zo een belangrijk aandeel in de transformatie van Brussel, op het einde van de 19de eeuw.

Bety Waknine,
Directeur-generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-198-8